

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Центр заочного та дистанційного навчання
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота -
Магістерський дослідницький проект
053 «Психологія»

на тему:

**КАЗКОТЕРАПІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ АГРЕСІЇ І ТРИВОГИ У
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала: здобувач 2 курсу, групи _____

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Галузь знань: 05 «Соціальні та
поведінкові науки»

спеціальність 053 «Психологія»

Ситник А.А.

Керівник: к. психол. н., доц., Джежик О.В.

Рецензент: к. психол. н., доц., Лісовенко А.Ф.

АННОТАЦІЯ

Ситник А.А. Казкотерапія як інструмент подолання агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Магістерський дослідницький проект на здобуття освітнього ступеню «Магістр» за спеціальністю 053 «Психологія». Національний університет «Одеська юридична Академія», Одеса, 2024 рік.

Ця магістерська робота досліджує ефективність використання казкотерапії для подолання агресії та тривожності у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У роботі представлено теоретичні засади та практичне застосування терапії казками, а також емпіричне дослідження, проведене з дітьми визначеної вікової категорії. У роботі аналізується вплив казкотерапії на емоційний стан дітей, виявляється її ефективність та потенціал у подоланні негативних емоційних станів.

Результати дослідження вносять важливий вклад у психологію, розкриваючи нові можливості застосування казкотерапії для допомоги дітям, які зіткнулися з агресією та тривожністю.

Методологія дослідження у магістерській роботі на тему «Казкотерапія як інструмент подолання агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку» включає кілька ключових елементів. По-перше, використовувалися теоретичний аналіз наукової літератури та емпіричні методи, включаючи спостереження, анкетування батьків та тестування за проективною методикою «Неіснуюча тварина». По-друге, в роботі застосовувалися експериментальні методи, які передбачали проведення та аналіз ефективності казкотерапії. Заняття з казкотерапії включали психологічні ігри та вправи, спрямовані на розвиток уяви та творчих здібностей дітей, а також на навчання їх конструктивним способам вираження емоцій і вирішення конфліктів.

Висновки магістерської роботи підтверджують, що казкотерапія виявилася вельми ефективною у подоланні агресії та тривожності у дітей дошкільного та

молодшого шкільного віку. Цей метод допомагає дітям краще розуміти та висловлювати свої емоції, а також навчає їх конструктивним способам вирішення конфліктів. Таким чином, казкотерапія стає ефективним інструментом для психологічної підтримки та розвитку дітей.

Ключові слова: казкотерапія, дошкільний вік, молодший шкільний вік, агресія, тривога, психологічна підтримка, емоційний розвиток, виховання, поведінкова терапія, дитяча психологія.

ABSTRACT

Sytnyk A.A. Fairy Tale Therapy as a Tool for Overcoming Aggression and Anxiety in Preschool and Early School Age Children. - Qualifying scientific work as a manuscript. Master's research project for obtaining the educational degree «Master» in the specialty 053 «Psychology». National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2024.

This master's thesis investigates the effectiveness of fairy tale therapy in overcoming aggression and anxiety in children of preschool and early school age. The work presents the theoretical foundations and practical application of fairy tale therapy, as well as empirical research conducted with children of a specific age group. The thesis analyzes the impact of fairy tale therapy on the emotional state of children, revealing its potential in overcoming negative emotional states.

The research results contribute significantly to psychology, uncovering new possibilities for the application of fairy tale therapy to assist children who face aggression and anxiety.

The methodology of the research in this master's thesis on «Fairy Tale Therapy as a Tool for Overcoming Aggression and Anxiety in Preschool and Early School Age Children» includes several key elements. Firstly, theoretical analysis of scientific literature and empirical methods were used, including observation, parent surveys, and children's drawing of a «Non-existent animal». Secondly, the work used experimental

methods that involved conducting and analyzing the effectiveness of fairy tale therapy. Sessions of fairy tale therapy included psychological games and exercises aimed at developing imagination and creative abilities of children, as well as teaching them constructive ways of expressing emotions and resolving conflicts.

The conclusions of the master's thesis confirm that fairy tale therapy has proven to be very effective in overcoming aggression and anxiety in children of preschool and early school age. This method helps children better understand and express their emotions, as well as teaches them constructive ways of resolving conflicts. Thus, fairy tale therapy becomes an effective tool for psychological support and development of children.

Key words: fairy tale therapy, preschool age, early school age, aggression, anxiety, psychological support, emotional development, education, behavioral therapy, child psychology.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСІЇ І ТРИВОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	13
1.1. Етапи та методи проведення дослідження агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.....	13
1.2. Інтерпретація та аналіз констатуючого етапу дослідження.....	17
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДОЛАННЯ АГРЕСІЇ І ТРИВОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ МЕТОДАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ.....	32
2.1. Програма казкотерапії та особливості застосування її методів у заняттях з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку.....	32
2.2. Перевірка ефективності використання методів казкотерапії при подоланні агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.....	40
2.3. Методичні рекомендації для застосування казкотерапії в роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку, що виявляють ознаки агресії та тривоги.....	48
Висновки до розділу 2.....	53
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	59
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми. Тема даної магістерської роботи, «Казкотерапія як інструмент подолання агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку» актуальна і значуща для сучасного суспільства. Агресія та тривога у дітей стають все більш розповсюдженими явищами в умовах сучасного світу і вимагають ефективних методів подолання. Ці проблеми можуть мати довготривалі наслідки для дитячого розвитку і негативно впливати на соціальну адаптацію дитини, навчання в школі та налагодження взаємовідносин з однолітками та дорослими. Попри велику кількість досліджень і терапевтичних методів, що спрямовані на подолання агресії та тривоги у дітей, не всі вони ефективні чи прийнятні для використання в умовах дошкільних та початкових шкільних установ. Використовуючи казки, психолог отримує дієвий інструмент роботи з дитиною. Казкотерапія - це один із напрямків психотерапії та потужний інструмент в роботі з дітьми. Вона може мати значний позитивний вплив на їх емоційний стан. Тексти казок викликають інтенсивний емоційний резонанс як у дітей, так і у дорослих. Казкові образи звертаються одночасно до двох психічних рівнів: до рівня свідомості та підсвідомості, що дає особливі можливості під час комунікації.

У світлі цих факторів, дослідження впливу казкотерапії на агресію і тривогу у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку є важливим та актуальним напрямком в сучасній психології. Результати такого дослідження можуть значною мірою сприяти покращенню методів психологічної допомоги дітям, що стикаються з вищезгаданими проблемами.

Більш того, важливим є своєчасне вирішення проблеми агресивної поведінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, аби уникнути можливих поведінкових патернів у подальшому житті дитини, в тому числі таких, як:

Відчуття провини або сорому. Діти можуть відчувати провини або сором після прояву агресії, особливо якщо вони усвідомлюють, що їхні дії негативно

вплинули на інших. Це може виражатися у відмові від спілкування, замкнутості або вибаченнях.

Повторення агресивної поведінки. У деяких випадках, якщо причину агресивної поведінки не вирішено, дитина може продовжувати повторювати агресивні дії.

Замкнутість та віддаленість. Після агресивної поведінки дитина може відчувати потребу в ізоляції або може віддалятися від близьких та друзів, особливо якщо її дії призвели до конфліктів або напруги у стосунках.

Зниження самооцінки. Часті агресивні вибухи можуть негативно впливати на самооцінку дитини, сприяючи відчуттю некомпетентності або негативному самосприйняттю.

Зміна у ставленні до навчання та соціальної поведінки. Агресивна поведінка може вплинути на шкільне життя дитини, викликаючи проблеми з концентрацією, участю у класній роботі або взаємодією з однолітками.

Пошук уваги або підтримки. Іноді агресивна поведінка може бути криком про допомогу, коли дитина намагається привернути увагу дорослих до своїх емоційних потреб або проблем.

Зміни в ігровій поведінці. У деяких випадках агресивна поведінка може відбиватися у змінах у ігровій поведінці, наприклад, у використанні агресивних або деструктивних сценаріїв під час гри.

Розуміння цих поведінкових патернів є важливим для батьків, вчителів та інших дорослих, які працюють з дітьми, щоб вони могли адекватно реагувати та допомагати дітям вирішувати проблеми, які спричиняють агресію, та розвивати здорові способи вираження емоцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про позитивний вплив казкотерапії писав ще Лев Виготський (1997) у своїй роботі «Уява і творчість в дитячому віці». У цій книзі розглядаються психолого-педагогічні засади розвитку творчої уяви дітей. Педагоги та батьки знаходять у цій книзі чимало корисних відомостей про літературну, театральну та образотворчу творчість дошкільнят та молодших школярів.

Вагомий вклад у розвиток казкотерапії зробила Тетяна Зинкевич-Євстигнєєва. Її книга «Казкотерапія здоров'я. Нотатки клінічної казкотерапії» (2014) дозволяє не тільки поглянути всередину себе, повірити в себе, у свої сили, а й навчитися самому складати лікуючі казки і допомогти організму швидше одужати [7].

Важливою є робота Р.М. Ткач (2008) «Казкотерапія дитячих проблем». Ця книга розкриває секрети психологічної допомоги дітям від 3 до 10 років. Автор докладно передає знання, приклади та рекомендації для вирішення проблемних ситуацій за допомогою терапевтичних казок [9].

Вагомий вклад у казкотерапію внесла сумісна робота Т.Д. Зинкевич-Євстигнєєвої та Е.А. Тихонова (2003) «Проективна діагностика в казко терапії». У книзі аналізуються напрямки казкотерапії та основні теми казок клієнтів, розглядається динаміка формування здатності до твору казок. Психологам, педагогам, батькам, філологам пропонується авторська технологія роботи з психологічною інформацією, прийнята в казкотерапії і дозволяє спеціалісту досить надійно сформулювати перспективні завдання роботи з автором казки [8,10].

Казкотерапію аналізував американський психолог Бруно Беттелхайм (1976). у своїй роботі «Use of Enchantment: The Mean and Importance of Fairy Tales». Робота Бруно Беттельхайма, в якій він аналізує значення та важливість казок для розвитку дитини вказує, що казки допомагають дітям зрозуміти та пережити внутрішні конфлікти. Вони представляють проблеми, з якими діти стикаються під час свого розвитку, в формі, зрозумілій для них. Він пише: «Казки є найдавнішою і найсильнішою формою літературного виразу, розуміння психологічних процесів». Далі він говорить, що «картини, викликані казками, допомагають дітям в розв'язанні своїх психологічних проблем та випереджають їхнє доросле розуміння» [8].

Беттельхайм вірив, що казки вчать дітей моралі, допомагають їм справлятися зі страхами і труднощами, а також викликають у них творчість та уяву. Одним з основних висновків його роботи є те, що «казки можуть стати ефективними терапевтичними інструментами у руках досвідченого

психотерапевта». Книга «Uses of Enchantment» важлива і впливова в сфері педагогіки та психології, оскільки вона забезпечує глибоке розуміння важливості казок в житті дітей [16].

Практичною роботою у казкотерапії стала сумісна робота Т.Д. Зинкевич-Евстигнєєва, Т.М. Грабенко (2006) «Ігри в казкотерапії». Дослідники аналізують вплив казкотерапії на дітей з ПТСР, говорячи, що казкотерапія може бути ефективним засобом розв'язання проблем з тривогою. Головною ідеєю роботи є поєднання казкових сюжетів і гри у терапії дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Науковці наголошують, що саме гра і казки являються найголовнішими способами дитини пізнання світу і соціуму. «Казка стає важливою опорою у майбутньому дитини, формуванні її особистості. Саме через казку дитина може знайти вирішення життєвих ситуацій і відповіді на емоції і спілкування» - впевнена Тетяна Зинкевич-Евстигнєєва [1-6].

Багато з цих досліджень спрямовані на окремі аспекти використання казкотерапії. Однак, вони не надають повного зображення її ефективності як інструменту подолання агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Окрім того, більшість з них не фокусуються на конкретних методах та техніках казкотерапії, що можуть бути найбільш ефективними в цьому контексті [3].

Важливо відзначити, що хоча казкотерапія часто використовується в практиці, вона вимагає більш детального наукового обґрунтування і вивчення. Особливо це стосується розуміння механізмів дії казкотерапії та її ефективності в порівнянні з іншими психотерапевтичними підходами. Саме з цих причин актуальним стає наше дослідження, яке спрямоване з'ясувати, яким чином казкотерапія може бути використана для подолання агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Методологічні та теоретичні основи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у роботі у роботі використовувалися наступні методи:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури - для ознайомлення з науковими поглядами на проблему агресії та тривоги у дітей, а також для дослідження основ та принципів казкотерапії.

2. Емпіричні методи: спостереження, анкетування, інтерв'ю, психодіагностичне тестування. Ці методи дозволять отримати дані про стан агресії та тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, а також про вплив казкотерапії на ці прояви. Методами психодіагностики виступали: польове спостереження у звичайному для дітей середовищі; анкетування батьків за авторським опитувальником «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» та використання проективної методики «Неіснуюча тварина» [22].

3. Експериментальні методи: перевірка ефективності казкотерапії у подоланні агресії і тривоги у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку [23].

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити ефективність використання казкотерапії при подоланні агресії та тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, а також розробити методичні рекомендації для подальшого застосування казкотерапії у роботі з дітьми.

Меті були підпорядковані наступні **завдання**:

1. Проаналізувати існуючу наукову літературу з казкотерапії, особливо зосереджуючись на її теоретичних основах та значенні у вирішенні проблем агресії та тривоги у дітей.

2. Провести експериментальне дослідження з метою встановлення наявності агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (на прикладі дітей, які внаслідок воєнного вторгнення в Україну опинились в таборі для біженців Katia, місто Брашов, Румунія).

3. Розробити та впровадити структуровану програму казкотерапії, спеціально адаптовану для дітей цієї вікової групи.

4. Провести повторне діагностування дітей для оцінки ступеню ефективності впливу казкотерапії на рівень агресії та тривоги.

5. Розробити методичні рекомендації для психологів та педагогів щодо застосування казкотерапії у освітніх та клінічних установах на основі результатів дослідження.

Об'єкт дослідження: агресія і тривога у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: казкотерапія як інструмент подолання агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Практична значимість. Психологічне дослідження даної роботи може надати важливі данні про ефективність казкотерапії у подоланні агресії і тривоги у дітей. Це може бути корисним для психологів, які шукають ефективні методики роботи з дітьми з подібними проблемами. Вчителі та інші освітні працівники можуть використовувати результати цієї роботи для розробки ефективних стратегій та технік роботи з дітьми, які проявляють агресію або відчують тривогу.

Результати дослідження можуть слугувати основою для створення нових терапевтичних програм, що використовують казкотерапію. Ці програми можуть бути використані в клініках, школах, консультаційних центрах та інших установах, які працюють з дітьми.

Робота може слугувати матеріалом для підготовки майбутніх психологів, педагогів та інших спеціалістів, надаючи їм конкретні навички і знання, потрібні для використання казкотерапії в їх професійній діяльності.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна даної роботи полягає в декількох ключових аспектах:

1. *Комплексний підхід до дослідження казкотерапії.* Більшість наукових досліджень зосереджуються на окремих аспектах казкотерапії, наприклад, її впливі на емоційний стан дітей або на розвиток їхнього творчого потенціалу. Ця робота є однією з небагатьох, що розглядає казкотерапію в контексті подолання конкретних психологічних проблем - агресії та тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

2. *Практичне застосування казкотерапії.* Хоча багато досліджень розглядають теоретичні аспекти казкотерапії, фактичне застосування цього методу потребує більш детального вивчення. В даній роботі виконується аналіз конкретних випадків застосування казкотерапії для подолання агресії і тривоги у дітей.

3. *Оцінка ефективності казкотерапії.* Вперше проводиться системна оцінка ефективності казкотерапії як методу подолання агресії та тривоги в зазначеній віковій групі. В ході дослідження зібрано та проаналізовано емпіричні дані, що дозволяють говорити про реальну ефективність казкотерапії в цьому контексті.

Ці аспекти новизни роблять цю магістерську роботу важливим внеском у наукове дослідження казкотерапії, а також у практику психологічної допомоги дітям, що стикаються з проблемами агресії та тривоги.

Публікації автора. Збірка терапевтичних казок «Вітаміни без апельсинів» (2015), збірка терапевтичних казок для дітей «Вітаміни, що потрібно читати» (2019), терапевтична книга з психологічними практиками для адаптації дитини у іншій країні «Шаша» (2022), книга з терапевтичними казками, що готують дитину до школи «Дорогою до школи» (2023), книга з терапевтичними казками для жінок «Що до мами» (2019), тези IV Міжнародної наук.-практ. конф. [*Innovative Development of Science, Technology and Education*] «Подолання агресії та тривоги у дітей за допомогою казкотерапії» (2024) [36-40].

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг основного тексту роботи викладено на 64 сторінках. У списку використаних джерел 43 найменування та 2 додатки.

РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСІЇ І ТРИВОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Етапи та методи проведення дослідження агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Емпіричне дослідження для з'ясування рівня агресії та тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку проводилось з дітьми, які були вимушено переміщені за кордон внаслідок російської агресії проти України. Усі вони були свідками бойових дій і знаходилися у кризовому стані, що безумовно вже є передумовами виникнення агресії і тривоги.

Дослідження проводилось у таборі для українських біженців Катіа м. Брашов, Румунія та тривало протягом 3 місяців: з 20.06.2023 - 26.09.2023 року.

Дослідження включало в себе чотири етапи:

1. Первинне діагностування групи дітей з метою виявлення в них наявності агресії та тривоги за методами польового спостереження, анкетування батьків проективної психодіагностичної методики «Неіснуюча тварина».
2. Розробка програми казкотерапії та проведення занять з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку, які пройшли тестування.
3. Перевірка ефективності використання методів казкотерапії при подоланні агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку шляхом здійснення повторної діагностики за методами польового спостереження, анкетування батьків проективної психодіагностичної методики «Неіснуюча тварина» щодо з'ясування наявного стану агресії та тривоги.
4. Розробка методичних рекомендації для застосування казкотерапії в роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку, що виявляють ознаки агресії та тривоги.

На початку дослідження у таборі біженців перебувало 300 осіб, з них 100 дітей. В нашому дослідженні приймали участь 20 дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

На першому етапі дослідження застосовувалися метод польового спостереження, анкетування батьків і діагностики дітей за проективною психодіагностичною методикою «Неіснуюча тварина» [16, 24].

Метод польового спостереження є однією з основних методологій в психології, не має єдиного «винахідника», оскільки він розвивався протягом багатьох років і був використаний багатьма дослідниками у різних галузях. Польове спостереження здійснюється у природному середовищі дитини, часто в школі, дитячому садку, на ігровому майданчику або вдома. Це дозволяє спостерігати поведінку дитини в звичайних умовах. Психолог намагається бути максимально непомітним, щоб його присутність менше впливала на поведінку дитини. Мета - спостерігати за природною, неманіпульованою поведінкою. Психолог ретельно записує все, що відбувається, використовує замітки, аудіо- та відеозаписи. Це включає деталі поведінки, взаємодій з іншими дітьми та дорослими, емоційні реакції тощо. Шляхом аналізу записаних даних психолог шукає шаблони та повторюваність у поведінці, що можуть вказувати на певні психологічні аспекти або проблеми розвитку. Важливим є врахування контексту, в якому відбувається поведінка, включаючи фізичне середовище, соціальні взаємодії та будь-які зовнішні подразники. Психолог повинен дотримуватися етичних норм, особливо щодо конфіденційності інформації про дітей і їхні сім'ї [22].

Часто польове спостереження комбінується з іншими методами, такими як інтерв'ю, психологічні тести, для отримання більш повної картини.

Анкетування як метод психологічної діагностики широко використовуваний інструмент для збору інформації про психологічні характеристики, стани, переконання або думки людей. Анкети можуть бути структуровані, напівструктуровані або неструктуровані. Структуровані анкети містять заздалегідь визначені питання і варіанти відповідей, тоді як неструктуровані дозволяють респондентам вільно виражати свої думки [29].

Можуть використовуватися закриті питання (з обмеженим вибором відповідей), відкриті питання (які дають можливість вільного вираження думок)

або комбінація обох. Анкетування може проводитися особисто, поштою, телефоном, через Інтернет або за допомогою електронних пристроїв. Важливо забезпечити, щоб вибірка респондентів була репрезентативною для загальної популяції, про яку йдеться у дослідженні.

Надійність відноситься до послідовності результатів при повторних вимірах, а валідність - до точності вимірювань (чи дійсно анкета вимірює те, що покликана вимірювати). Зібрані дані аналізуються за допомогою статистичних методів для виявлення тенденцій, кореляцій або відмінностей у відповідях.

Під час анкетування важливо забезпечити конфіденційність і анонімність респондентів, а також отримати їх інформовану згоду на участь [10,17].

У нашому дослідженні використовувались авторські структуровані анкети з запитаннями для батьків. Анкетам дана назва: «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» (Child Aggressive Behavior Checklist), який є інструментом, призначеним для виявлення та оцінки агресивної поведінки у дітей. Цей чек-лист зазвичай використовується психологами, педагогами, а також медичними фахівцями для оцінки рівня та характеристик агресивних проявів у дітей.

Опитування проводилося серед батьків за наступними питаннями:

1. Чи проявляють ваші діти агресію?
2. Якщо Ви відповіли так, у якій формі ця агресія?
 - фізична агресія (биття, штовхання);
 - вербальна агресія (крики, погрози);
 - пасивно-агресивна поведінка (ігнорування, непокора);
 - ідиректна агресія (плітки, ізоляція від групи);
3. Які емоційні реакції на стресову ситуацію у дітей ви спостерігали?
 - плач або приступи гніву;
 - поява страхів або тривоги, які раніше не спостерігалися;
 - неспокійний сон, кошмари;
 - відмова від участі в активностях, які раніше приносили задоволення;
 - затягування або відмова від харчування;
 - агресивна або викликаюча поведінка;

- зворотній розвиток у соціальних навичках (наприклад, повернення до дитячих звичок).

4. Яка частота агресивних епізодів?

- більше 2 разів на день;
- 1-2 рази на день;
- 1 раз на декілька днів.

5. Які ситуації на Вашу думку провокують агресію?

- наслідування медійних персонажів;
- конфлікт з однолітками;
- невміння висловити потужні емоції;
- фрустрація з приводу, що щось не вийшло.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» як метод психологічної діагностики не має чітко визначеного автора або точної дати виникнення. Цей метод належить до широкої категорії проективних тестів, які розвивалися протягом XX століття і базуються на ідеях психоаналізу. Подібні методи, що включають малювання абстрактних або уявних образів, широко використовувалися для аналізу психологічного стану, особливо у дітей, яким часто легше висловити свої думки та почуття через мистецтво, ніж через слова [26, 27].

Такі методики, в тому числі малюнок «Неіснуюча тварина», використовувалися в різних країнах світу в рамках клінічної психології, освіти та психотерапії, але точна історія їх появи та розвитку складається з внесків багатьох фахівців у цій галузі. У ході діагностування дитині пропонується намалювати «Неіснуючу тварину». Це завдання відкрите, що дає дитині можливість виразити свою творчість і фантазію. Діти мають повну свободу у виборі кольорів, форм, розмірів і деталей малюнка. Це дозволяє їм вільно виражати свої ідеї [33].

Психологи аналізують малюнки на основі різних критеріїв, таких як колір, розмір, розташування тварини на аркуші, деталізація, а також динаміка і характер ліній. Через малюнок можна вивчати різні аспекти особистості дитини, включаючи її емоційний стан, самосприйняття, стосунки з оточуючими, а також

можливі тривоги або страхи. Кожен малюнок є унікальним і відображає індивідуальність дитини, тому психолог повинен враховувати вік, стать, культурний і соціальний контекст дитини при аналізі малюнка. Часто психолог проводить бесіду з дитиною під час або після малювання, щоб дізнатися більше про її думки і відчуття під час створення малюнка.

Цей метод є ненав'язливим і творчим способом дослідження психіки дитини, допомагає зрозуміти її внутрішній світ та емоційні потреби [35].

1.2. Інтерпретація та аналіз констатуючого етапу дослідження.

Проведене нами емпіричне дослідження показало наступні результати:

Звіт про польові спостереження

Спостереження за групою дітей віком від 5 до 9 років.

Дата: 20.06.2023

Місце: центр українських біженців Katia, місто Брашов, Румунія.

Учасники: 20 дітей віком від 5 до 9 років.

Мета Спостереження: вивчення проявів тривожності та агресії у дітей віком від 5 до 9 років в груповому середовищі.

Методологія: було проведено ненав'язливе спостереження за поведінкою дітей під час ігор та взаємодій з однолітками. Записи велися з використанням методу нотацій та відеозаписів.

Основні спостереження:

Тривожність: декілька дітей виявили ознаки тривожності, такі як замкненість, уникнення контакту з очима, і надмірну прив'язаність до вихователів.

В моменти вільної гри деякі діти проявляли неспокійність та нездатність зосередитися на одній діяльності.

Агресія: були спостереження за агресивними вчинками, які включали вербальні вибухи та фізичні сутички між деякими дітьми.

В одного дитини була помічена тенденція до домінування та контролю над іншими учасниками групи.

Висновки:

Спостереження підтвердили, що в групі є діти з ознаками тривожності та агресії. Взаємозв'язок між тривожністю та агресією потребує подальшого дослідження.

Результати психологічного тестування батьків у таборі біженців за методикою «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист»

Психологічне тестування батьків у таборі біженців відбувалось за методикою «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» (Child Aggressive Behavior Checklist), призначений для виявлення та оцінки агресивної поведінки у дітей.

В опитуванні приймали участь двадцять батьків усіх без винятку двадцяти дітей, що взяли участь у попередньому польовому спостереженні.

За результатами опитування (дивись рис.1.1.) з'ясовано, що агресивну поведінку у групі проявляли 90 % дітей.

Чи проявляють Ваші діти агресію?
20 ответов

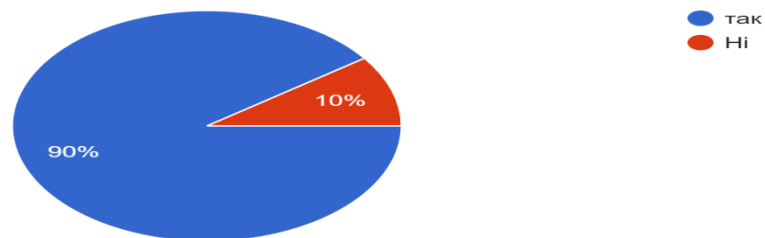

Рис. 1.1. Наявність проявів агресії у дітей.

Згідно рис. 1.2. можна побачити, що фізичну агресію (биття, штовхання) за словами батьків проявляють 65% дітей із піддослідної групи, вербальну агресію (крики, погрози) проявляють 65% дітей, пасивно-агресивну агресію (ігнорування, непокора) проявляють 40% дітей, індиректну агресію (плітки, ізоляція від групи) проявляють 10% дітей.

Якщо ви відповіли "Так" у якій формі ця агресія?

20 ответов

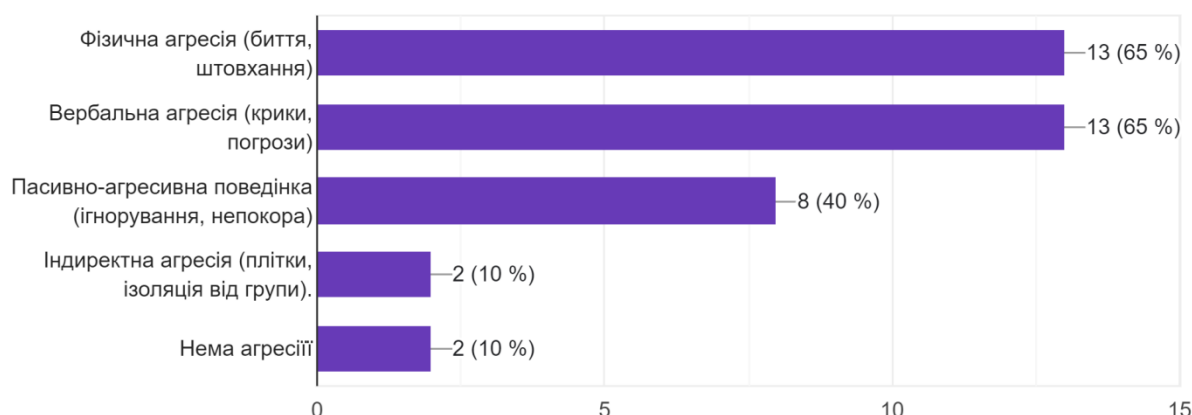

Рис. 1.2. Форми агресивної поведінки.

За результатами опитування батьків, виявлено три ситуації, які провокують агресивну поведінку дітей у групі:

Фрустрація через невміння висловити свої емоції та потреби:

У цьому віковому діапазоні діти все ще розвивають свої комунікативні навички. Вони можуть відчувати труднощі з адекватним висловлюванням своїх почуттів або потреб, що може призвести до фрустрації та агресивних вибухів. Наприклад, дитина може стати агресивною, якщо відчуває, що її не розуміють або ігнорують.

Конфлікти з однолітками:

Соціальні взаємодії з однолітками часто можуть бути джерелом агресії. Це може включати суперництво, боротьбу за домінування або популярність, непорозуміння та сварки через ігри або спільну діяльність. Наприклад, дитина може вдатися до агресії, якщо відчуває, що її права порушені або якщо вона відчуває тиск з боку однолітків.

Наслідування агресивної поведінки дорослих або медійних персонажів:

Діти в цьому віці часто наслідують поведінку, яку вони спостерігають у дорослих або медійних персонажів. Якщо дитина регулярно спостерігає агресивну поведінку вдома, в школі, або в медіа (наприклад, у фільмах, телевізійних шоу,

відеоіграх), вона може сприйняти таку поведінку як прийнятний спосіб вирішення конфліктів або вираження емоцій.

Протягом емпіричного дослідження за методом спостереження виявлені наступні емоційні реакції дітей на стресову ситуацію (переїзд за кордон, зміна соціуму):

Згідно рис. 1.3. та зі слів батьків, 68,4% дітей, що брали участь у емпіричному дослідженні на стресову ситуацію проявляють плач або приступи гніву, у 31,6% дітей з'явилися страхи і тривоги, які раніше не спостерігалися, 15,8% дітей мають неспокійний сон і нічні кошмари, 10,5% дітей відмовляються від участі в активностях, які раніше приносили задоволення, 26,3% дітей відмовляються від харчування, 63,2% дітей проявляють агресію чи викликаючу поведінку, у 5,3% дітей відбувся зворотній розвиток у соціальних навичках (повернення до дитячих звичок).

Які емоційні реакції на стресову ситуацію у дітей ви спостерігали:

19 ответов

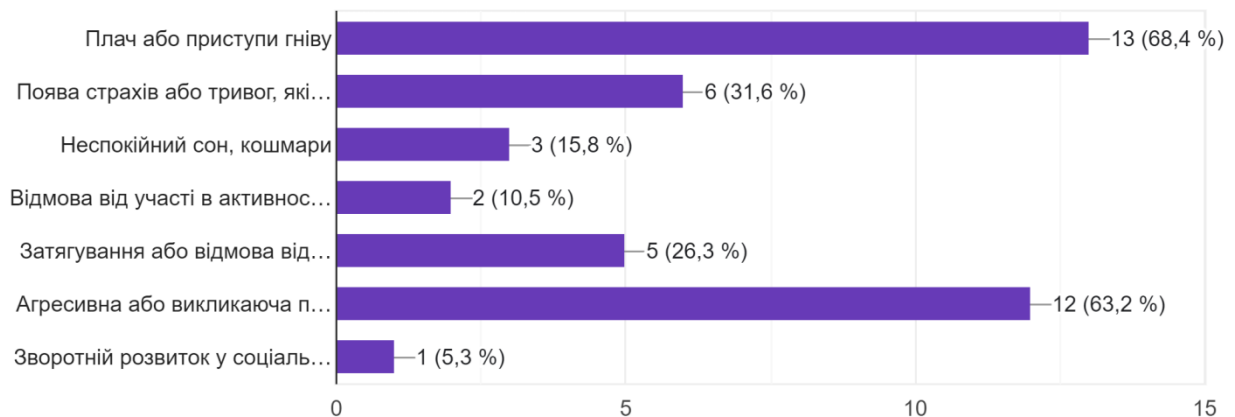

Рис. 1.3. Емоційні реакції дітей на стресову ситуацію.

Згідно рис. 1.4. 63,2% дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що приймали участь у емпіричному дослідженні проявляють агресію 1 раз на декілька днів, 26,3% дітей проявляють агресію більше двох разів на день і 10,5% - один, два рази на день.

Яка частота агресивних епізодів:
19 ответов

Рис. 1.4. Частота агресивних епізодів.

Важливо враховувати, що кожна дитина унікальна, і її реакція на стрес може бути індивідуальною. Також, діти не завжди явно висловлювали свої почуття або дізнавалися їх джерело, тому дорослим важливо було бути уважними та підтримуючими, допомагати дітям знаходити здорові способи впоратися зі стресом.

У ході спостереження за групою виявлені наступні емоції, що супроводжували агресивну поведінку:

Злість та роздратування. Діти відчували сильну злість або роздратування, які виражають через агресивну поведінку.

Фрустрація. Діти відчували фрустрацію, коли вони не могли досягти бажаного або коли їхні потреби чи очікування не задовольнялися. Ця фрустрація виливалася у фізичну або вербальну агресію.

Образа. Образа, особливо якщо дитина вважає, що її несправедливо потрактували, може спричинити агресивну поведінку.

Ревнощі. Ревнощі, особливо серед братів та сестер або у соціальних взаємовідносинах призводили до агресивних дій або поведінки.

Відчуття неконтрольованості. Коли діти відчували, що не можуть контролювати ситуацію або своє оточення, вони відповідали агресією.

Розуміння цих емоцій є ключовим для допомоги дітям у вирішенні конфліктів та управлінні їх поведінкою.

Згідно рис. 1.5 та за словами батьків дітей, що приймали участь у емпіричному дослідженні, у 26,3% дітей агресія відбувалася через наслідування медійних персонажів, у 84,2% дітей - через невміння висловлювати потужні

емоції, у 73,7% - через фрустрацію з приводу, що щось не вийшло, у 36,8% агресія відбувалася через конфлікт з однолітками.

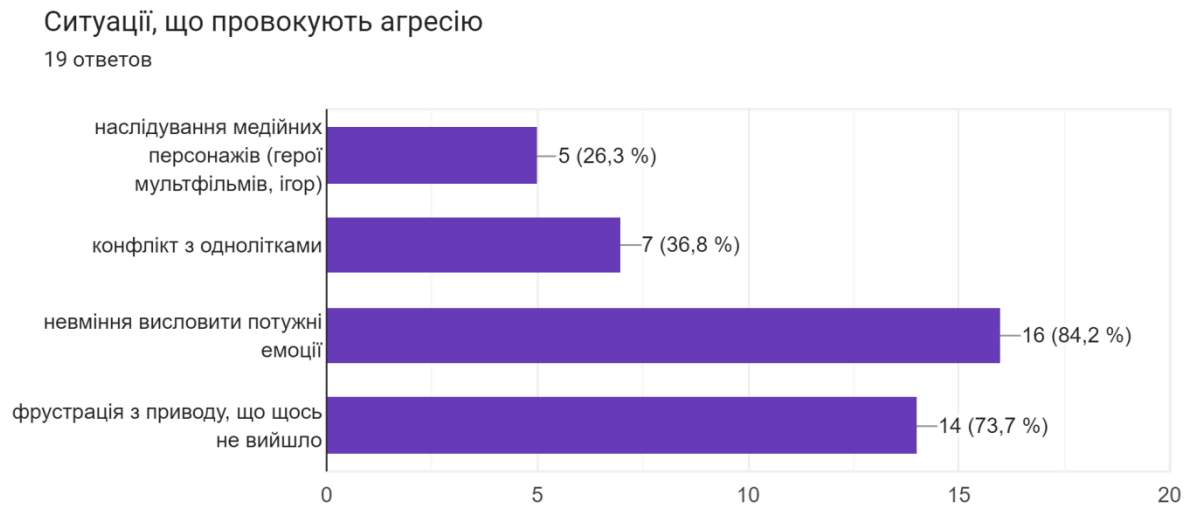

Рис. 1.5. Ситуації, що провокують агресію.

Отже, аналіз чек-листа батьків стосовно їх власного спостереження за дітьми показав, що проблема існує, що дійсно діти демонструють агресію і тривогу. може бути використаний батьками, вчителями або спеціалістами з дитячої психології для розуміння поведінки дитини та розробки стратегій її корекції та підтримки.

Важливо пам'ятати, що такий чек-лист не замінює професійну діагностику та лікування, але може бути корисним інструментом у процесі оцінки та розуміння поведінки дитини.

У більшості дітей із групи спостерігалось каяття після агресивних дій.

Таким чином польове спостереження і опитувальник батьків підтвердив, що проблема тривоги і агресивної поведінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку існує. Але перш ніж впроваджувати психологічні методи допомоги дітям, ми вирішили провести діагностику дітей за допомогою проєктивної методики «Неіснуюча тварина».

Метод діагностики за малюнком дитини «Неіснуюча тварина» - це психологічний інструмент, який використовується для оцінки творчого мислення, емоційного стану та інших психологічних аспектів у дітей. Дітям було

запропоновано намалювати тварину, якої не існує у реальному світі. Під час малювання проводилося спостереження за процесом, зверталася увага на такі аспекти, як вибір кольорів, деталізація малюнка, швидкість та впевненість у рухах. Емоційний вміст: Елементи малюнка, такі як колір, розмір, та взаємовідношення елементів, можуть відображати емоційний стан та внутрішні переживання особи.

При аналізі малюнка, зверталася увага на такі речі, як деталізація, симетрія малюнку, використання простору аркуша. Після аналізу, психолог обговорював малюнок з дитиною, давав зворотний зв'язок і задавав додаткові питання для глибшого розуміння мотивів і думок дитини. Цей метод корисний не тільки для оцінки креативності, але й для розвитку емпатії, уяви та емоційного самовираження [42].

В діагностуванні за методикою малюнку «Неіснуюча тварина» взяло участь 20 дітей, ті ж самі діти, які брали участь у польовому спостереженні і батьки яких відповідали на опитувальник. Повні результати діагностування дітей дошкільного і молодшого шкільного віку за допомогою проєктивної методики «Неіснуюча тварина» на початку емпіричного дослідження представлені у Додатку А.

Розглянемо їх основну інтерпретацію.

Так, дитина «А» - хлопчик 6 років, намалював фігуру з гострих кутів, що може символізувати схильність до агресії. Безліч складових частин малюнку та елементів говорить про потужну енергійність дитини і нестриманість. Описуючи малюнок, дитина розповіла, що голова - це череп з кришталем, який долає злих монстрів. Це може говорити про захисну реакцію і наявність страхів. Промальовано недбало, слабо чи зовсім немає з'єднання ніг із фігурою, що говорить про відсутність самоконтролю. Візерунок на шкірі демонстративність, бажання виділитися. Потужна штриховка говорить про присутність тривоги.

Дитина «Б» - дівчинка 7 років, зобразила тварину із комп'ютерної гри, що говорить про її захоплення іграми. Вибір негативного персонажа може свідчити про потребу дитини проявитися у групі. Деталізованість малюнку може свідчити про потребу в увазі. Рот із зубами або іклами – може говорити про вербальну

агресія. Не виключно, що агресія може бути захисного характеру. Очі із зачорненою райдужкою свідчать про наявність страхів у дитини. Голова, збільшена в розмірі - оцінка своєї ерудиції. Нестійка темна пляма під ногами може свідчити про потребу в опорі і стабільності. Відсутність вух у тварини свідчить про не бажання слухати і сприймати інформацію.

Дитина «В», хлопчик 6 років, зобразив маленьку відносно листа тварину, що може свідчити про невпевненість у собі. Очі із зачорненою райдужкою говорять про наявність страхів. Безліч складових частин та елементів малюнку символізують енергійність дитини. Надмірна кількість ніг може говорити про потребу в опорі. Описуючи свій малюнок дитина відмітила, що тварина у поганому настрої, їй важно пересуватися, бо на ногах важкі чоботи. Це може говорити, про складнощі адаптації дитини у соціумі, потребу в підтримці. Темні кольори малюнку можуть свідчити про пригнічений настрій дитини. На очах очак тварини промальовані судини, що може свідчити про невротичний стан дитини.

Дитина «Г», дівчинка 5 років, зобразила тварину у коробці, що може свідчити про невпевненість у собі і бажання сховатися. На малюнку присутні ноги тварини, що може говорити, про пошук опори. Тварина посміхається, що говорить, про гарний настрій дитини. На голові у тварини присутній ріг з гострим кінцем, що може символізувати присутність певної агресії. У правій частині малюнку є щільно зафарбована частина коробки, що говорить, про орієнтованість дитини на майбутнє і знаходження у фантазіях.

Дитина «Д», хлопчик 6 років зобразив героя комп'ютерної гри. За словами хлопчика, тварина п'є кров з голови іншої тварини, що свідчить про невротичну агресію. Тварина має одне око чорною закрашеною радужкою, що може свідчити про наявність страхів. Тварина взята у рамку, що говорить, про відчуття обмеженості і скутості, бажання сховатися. Зображені на малюнку хмари можуть свідчити про відчуття тривоги.

Дитина «Е», хлопчик 6 років, намалював декілька тварин, що роз'єднані певним бар'єром. Це може говорити, про потребу у спілкуванні і певні труднощі у контактах з однолітками. У малюнку багато штрихованих ліній, що свідчить про

наявність тривожності. Є гострі кути у тварин, що може свідчити про агресію. Очі закрашені, що може говорити про наявність страхів. Основним елементом тварин є голова, що свідчить, про високу оцінку своєї ерудиції. За словами хлопчика, намальовані тварини годуються повітрям, що може свідчити про інтровертність дитини.

Дитина «Ж», хлопчик 7 років намалював тварину з великою щелепою і зубами, що може символізувати вербальну агресію, вона може бути захисним механізмом. На шкірі у тварини є шипи, що також свідчить про прояви агресивності. У тварини дві великі ноги, що говорить про потребу в опорі. Ескізні лінії - прагнення контролювати свою тривогу, тримати себе в руках. Хвіст, піднятий нагору - позитивне, впевнене забарвлення до своїх дій. Тварина дивиться в ліву частину аркуша, що може говорити про її орієнтованість на минуле.

Дитина «З», дівчинка 7 років, намалювала тварину з великими вухами, що може свідчити про зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. Рот тварини відкритий з зубами, що говорить про вербальну агресію. Очі із зачорненою райдужкою свідчать про страхи. Фігура, що складається з гострих кутів, - агресивність. Присутні імпульсивна штриховка, що говорить про присутність тривоги у дитини. Голова, збільшена в розмірі, - оцінка ерудиції своєї. За словами дівчинки її тварина налякана.

Дитина «І», хлопчик 7 років намалював тварину, що має людиноподібний вигляд. Це говорить про сильну потребу у спілкуванні. Кольори малюнку свідчать, що дитину хвилюють обставини війни в Україні і вона знаходиться під інформаційним впливом. Відкритий рот із зубами символізує вербальну агресію. Очі із зачорненою райдужкою говорять про страхи. Великі вуха – зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. За словами хлопця персонаж малюнку харчується людьми, що може вказувати на негативізм і агресивність дитини. Малюнок виходить за край листа – імпульсивність, гостра тривога.

Дитина «Ї», хлопець 7 років, намалював тварину з двома хвостами, що схожа на персонажа з комп'ютерної гри. Це може говорити про зацікавленість грою. Малюнок зміщений вгору і вправо розташований у верхній половині листа свідчить про прагнення хлопця високих досягнень. Недостатня кількість ніг свідчить про пасивність чи невмілість у соціальних відносинах. За словами хлопця, тварина їсть все підряд, що говорить про імпульсивність дитини. На малюнку присутні ескізні лінії - прагнення контролювати свою тривогу, тримати себе в руках.

Дитина «К», дівчинка 7 років, намалювала тварину з великими вухами, що говорить про зацікавленість до інформації. У тварини є крила, що свідчить про мрійливість дитини і схильність до компенсаторного фантазування. На голові тварини гострий ріг і з рота капає кров, що говорить, про прояв агресії. За словами дитини, тварина, зображена на малюнку, п'є кров інших тварин. На малюнку присутні деталі, що може свідчити про потребу в увазі. На малюнку є потужна штриховка, дитина закреслила першу назву тварини, що може свідчити про тривогу.

Дитина «Л», дівчинка 6 років, намалювала тварину із сумним виразом обличчя, що може описувати настрій дитини. Очі із зачорненою райдужкою свідчать про наявність страхів. Фігура тварини складається з гострих кутів, що свідчить про агресивність. Крім того, за словами дівчинки, тварина живиться кров'ю та органами живих істот (шлунок, мозок тощо), що може свідчити про невротичну агресію. Є потужна штриховка, що говорить про тривожний стан дитини. Голова намальованої тварини збільшена в розмірі, що говорить про оцінка дитини ерудиції своєї та оточуючих. На голові тварини є велика шляпа, що може свідчити про схильність дитини до демонстративності.

Дитина «М», дівчинка 5,5 років, намалювала дуже маленьку істоту відносно аркуша, що може свідчити про невпевненість у собі і низьку самооцінку дитини. Тварина з замальованими чорними очима, що може говорити про наявність страхів. У тварини забагато ніг, що говорить про потребу в опорі. Відсутність вух може говорити про замкнутість, небажання вступати в контакт із іншими, чути

чужу думку. У тварини є крила, що свідчить про мрійливість дитини і схильність до компенсаторного фантазування. Присутня потужна штриховка, що свідчить про внутрішню тривогу.

Дитина «Н», дівчинка 7 років, намалювала тварину з великими вухами, що говорить про зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. Очі із зачорненою райдужкою – страхи. Голова, збільшена в розмірі, - оцінка ерудиції своєї та оточуючих. Ескізні лінії - прагнення контролювати свою тривогу, тримати себе в руках.

Дитина «О», хлопчик 7 років, за першою спробою дитина намалювала дуже маленьку тварину відносно аркуша, що може свідчити про низьку самооцінку. Згодом, дитина вирішила, що не зможе зобразити тварину у такому маленькому вигляді і намалювала її крупнішою. Очі тварини затемненні, що може свідчити про наявність страхів. Колоподібна постать тварини може свідчити про скритність дитини, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу. Невелика кількість складових елементів – економія енергії, астения.

Дитина «П», дівчинка 7 років намалювала тварину з трьома головами, що може говорити про суперечливі бажання дитини, внутрішній конфлікт. Очі тварини із зачорненою райдужкою, що говорить про страхи. У тварини присутні вуха, при чому по два на кожній голові, що говорить про зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. Рот із зубами або іклами сигналізує про вербальна агресія. Безліч складових частин та елементів малюнку говорить про потужну енергійність дитини. Крила намальованої тварини можуть говорити про романтичність, мрійливість, схильність до компенсаторного фантазування. Великий хвіст тварини говорить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Надмірна кількість ніг – потреба в опорі. Товсті, великі ноги – відчуття своєї недостатньої вмілості у соціальних відносинах. За словами дівчинки, тварина їсть все підряд, що свідчить про імпульсивність дитини.

Дитина «Р», хлопчик 6 років, намалював маленьку тварину відносно аркуша, малюнок хлопчик розмістив у правому нижньому куті аркуша, що може

свідчити про низьку самооцінку дитини. Очі із зачорненою райдужкою, що може свідчити про наявність страхів у дитини. Ноги промальовано недбало, слабо немає з'єднання ніг із фігурою, що може вказувати про відсутність контролю. За словами хлопця, тварина мешкає у лісі, куди важко потрапити і їсть каміння. Важко досяжне місце може говорити про потребу у захисті, у деяких випадках страх агресії. Харчування неїстівними речами може свідчити про порушення спілкування.

Дитина «С», дівчинка 7 років, намалювала велику тварину. Тварина займає практично весь аркуш, що може свідчити про тривогу і стресовий стан. Очі у тварини відсутні, що може свідчити про астенію. У тварини на малюнку великі вуха – зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. На малюнку багато імпульсивних штрихованих ліній, що свідчить про тривожність. Сильний тиск олівця - емоційна напруженість. За словами дівчинки, тварина зайнята пошуками їжі, що може свідчити про відчуття труднощів у житті. У тварини присутні маленькі крила - романтичність, мрійливість, схильність до компенсаторного фантазування. Хвіст тварини, піднятий нагору, - позитивне ставлення до себе. Маленький червоний бантик на вусі може говорити про схильність до демонстративної поведінки, або потребу дівчинки в увазі. Гострі кути малюнку свідчать про наявність агресії.

Дитина «Т», дівчинка 6 років намалювала колоподібну тварину, що може свідчити про скритність, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу. Рот тварини відкритий, із зубами, що говорить про наявність вербальної агресії, у деяких випадках агресія може бути захисною. У тварини є подоба зачіски, що свідчить про чуттєвість дитини. Надмірна кількість ніг – потреба в опорі. Ноги промальовано недбало, слабо чи зовсім немає з'єднання ніг із фігурою, що може говорити про відсутність контролю. За словами дівчинки, тварина живе на острові і харчується повітрям. Що може говорити про інтровертність дитини.

Висновки до розділу 1.

Науковий пошук показав, що дітям притаманні почуття агресії та тривоги, особливо сьогодні під час повномасштабного військового вторгнення на територію України, коли багато сімей були вимушені виїхати за кордон. Для підтвердження цього припущення нами було проведено емпіричне дослідження у таборі для українських біженців Катіа м. Брашов, Румунія. В нашому дослідженні приймали участь 20 дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

На основі психологічної діагностики дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, яка включала методи польового спостереження, анкетування батьків та аналіз дитячих малюнків за проективною методикою «Неіснуюча тварина», було виявлено ознаки підвищеної тривожності та агресивної поведінки. Діти часто реагували на стресові ситуації вибухом гніву або відстороненням від інших.

Під час польового спостереження було помічено, що діти часто уникали активної взаємодії з однолітками або дорослими. Це може бути ознакою соціальної тривожності або невпевненості в соціальних навичках. У деяких випадках, коли діти брали участь у групових активностях, вони могли швидко стати агресивними або конфліктними при мінімальному провокації.

Діти часто демонстрували підвищену реактивність на стресові ситуації. Наприклад, при зміні звичного розпорядку дня або невдачі у виконанні завдань, вони реагували різко, проявляючи гнів або розчарування. Спостереження показало, що у багатьох дітей є труднощі з емоційною регуляцією. Вони могли швидко переходити від одного емоційного стану до іншого, що свідчить про нестабільність їх емоційного фону.

У деяких випадках було помічено, що діти з тривогою та агресією мають тенденцію до гіперактивності або, навпаки, до підвищеної пасивності. Гіперактивні діти могли несподівано втручатися в ігри або активності інших, тоді як пасивні діти частіше уникали фізичної активності.

Через опитувальник «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» батьки повідомили про випадки вияву агресивної поведінки вдома, а також про

занепокоєння своїх дітей, яке проявляється у вигляді нервозності, страхів або тривожних сновидінь.

Багато батьків повідомили про зміни у поведінці своїх дітей у домашньому середовищі. Це включало виявлення агресивної поведінки, такої як гнівні вибухи, істерики, або непокоря, а також ознаки тривожності, надмірні страхи, занепокоєння або нервозність.

Деякі батьки зазначили проблеми зі сном та харчуванням своїх дітей. Це включало труднощі з засинанням, неспокійний сон або часті нічні пробудження, а також непостійний апетит або відмову від їжі. Батьки також відмітили, що їх діти часто демонстрували виклики у взаємодії з членами сім'ї, включаючи братів, сестер та інших родичів. Вони зазначали, що діти мають труднощі з утриманням уваги в класі, виконанням домашніх завдань або утворенням дружніх відносин.

У дітей присутні раптові зміни настрою, плач або вияв емоційної замкненості. Це може свідчити про внутрішній емоційний конфлікт або невизначеність.

Було помічено, що діти з ознаками тривожності та агресії мають труднощі з концентрацією уваги. Вони часто легко відволікалися або не могли зосередитися на завданні протягом тривалого часу.

Ці висновки підкреслюють необхідність комплексного підходу до психологічного оцінювання та втручання, а також важливість роботи з сім'єю для підтримки дитини. Вони також вказують на потенційні області для подальшої оцінки та підтримки, такі як сімейна терапія, консультації зі шкільними психологами та програми підтримки батьківства.

Згідно аналізу малюнків за методикою «Неіснуюча тварина» діти часто відображали фантастичних істот з агресивними або лякаючими рисами, такими як гострі зуби, великі кігті, або загрозливі пози. Це може відображати внутрішній світ дитини, насичений тривогою та агресивними імпульсами. Надмірно деталізовані або хаотичні малюнки відображають внутрішню тривогу дітей. Відсутність структури або порядку у малюнку є ознакою психічної розгубленості або збентеження.

У малюнках діти часто використовували фантастичні елементи, такі як крила, додаткові очі або незвичайні комбінації тіл тварин. Це може відображати не тільки багату уяву дитини, а й вираження внутрішніх переживань, які складно артикулювати в словах.

Ці висновки можуть бути важливими для розуміння внутрішнього світу дітей, їх страхів, тривог, а також потенційних агресивних тенденцій. Вони можуть бути корисними для планування подальшої психологічної підтримки та терапевтичних заходів. Проведене нами дослідження виявило емоційний стан дітей, їхні страхи і тривоги, а також дало змогу розробити ефективні стратегії психологічної підтримки.

В цілому, отримані дані свідчать про необхідність більш глибокого психологічного втручання для допомоги цим дітям у вирішенні проблем з тривогою та агресією. Це може включати індивідуальну та групову терапію, а також роботу з батьками для створення більш підтримуючого та сприятливого домашнього середовища.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДОЛАННЯ АГРЕСІЇ І ТРИВОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ МЕТОДАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ

2.1. Програма казкотерапії та особливості застосування її методів у заняттях з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку.

Отримані нами результати емпіричного дослідження показали, що проблема агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку існує. Цю проблему неможливо залишати і не втручатися, тому що дедалі вона будет погіршуватися. Перед нами постало завдання щодо розробки оптимальних психологічних методів подолання агресії і тривоги. Оскільки ми маємо справу з маленькими дітьми, то і терапія має бути зрозуміла та прийнятна. Серед різноманітних форм та видів психологічного та психокорекційного впливу ми обрали казкотерапію. Казкотерапія є особливо ефективною для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з кількох причин. Діти цього віку сприймають світ через образи та символи. Казки містять яскраві, живі образи, що дозволяють дітям краще розуміти складні поняття та емоції. Казкотерапія стимулює уяву та креативність, дозволяючи дітям «відігравати» різні сценарії, що сприяє розвитку когнітивних навичок. Через казки діти вчаться розпізнавати та виражати свої емоції. Казки часто описують комплексні емоційні стани, допомагаючи дітям зрозуміти свої почуття. Казки нерідко демонструють конфлікти та їх розв'язки, що може допомогти дітям краще справлятися з власними життєвими труднощами. Багато казок містять моральні уроки, які сприяють соціальному та етичному розвитку дітей [43].

Саме казкотерапія дозволяє дітям виражати свої страхи, надії та мрії в безпечній, контрольованій обстановці.

Програма казкотерапії у нашому емпіричному дослідженні розрахована на тримісячний термін, заняття проводилися два рази на тиждень протягом однієї години.

Заняття казкотерапії із групою дітей у рамках емпіричного дослідження мали таку структуру:

- 1.Ритуал. (5 хв.)
2. Знайомство. Перевірка настрою і стану. (5 хв.)
- 3.Гра для формування близьких стосунків у групі. (15 хв.)
- 4.Рухові вправи на увагу. (5 хв.)
- 5.Розповідь терапевтичної казки. (10 хв.)
- 6.Питання до казки. Обговорення сюжету. (10-15 хв.)
- 7.Малювання ілюстрацій до казки. (15 хв.)
8. Ритуал завершення. (3 хв.)

Розберемо кожен етап заняття окремо:

1.Ритуал. Ритуали в казкотерапії для дітей відіграють важливу роль. Вони створюють структуроване і безпечне середовище, де діти можуть відчувати себе комфортно та вільно виражати свої емоції та думки. Це сприяє довірі та відкритості під час терапії. Крім того, повторювані ритуали надають заняттям структуру. Діти розуміють, що від них очікується, і це допомагає їм відчувати себе більш впевнено.

Ритуали можуть включати символічні дії, які допомагають дітям краще зрозуміти та переробити свої внутрішні хвилювання. Наприклад, персонажі казок часто символізують різні аспекти особистості або життєві ситуації.

Ритуали в казкотерапії часто включають творчі елементи, які стимулюють уяву дітей та дозволяють їм виражати себе в незвичайний спосіб. Діти вчаться керувати своїми емоціями. Наприклад, ритуал прощання з героями казки може допомогти дитині навчитися справлятися з розлукою або втратою [32, 33].

Участь у спільних ритуалах може допомогти дітям розвивати соціальні навички, такі як співпраця, взаємодія та взаєморозуміння.

Застосування ритуалів у казкотерапевтичних заняттях з дітьми є ключовим елементом, який сприяє емоційному розвитку, підтримці психологічного благополуччя та розвитку креативності [30].

У ході емпіричного дослідження використовувалися ритуали: коло підтримки, спільна пісня, що відкриває заняття.

2.Знайомство. Перевірка настрою і стану. Етап знайомства та перевірки стану дітей є ключовим для створення позитивної, безпечної та підтримуючої атмосфери, яка є необхідною для ефективної казкотерапії. Початкове знайомство допомагає дітям відчути себе більш комфортно у групі. Це особливо важливо, коли в групі є нові учасники або діти, які соромляться або нервують. Цей етап дозволяє терапевту встановити зв'язок з кожною дитиною, що є фундаментальним для ефективної терапії. Діти, які відчувають, що їх слухають та розуміють, більше відкриті для участі в терапевтичному процесі.

Перевірка стану дітей дає терапевту можливість виявити поточні емоційні проблеми або занепокоєння. Це важливо для адаптації заняття під конкретні потреби групи [24].

Коли діти діляться своїми думками та почуттями, вони вчаться співпереживати та підтримувати одне одного, що сприяє формуванню позитивних соціальних зв'язків у групі. Цей етап також є ідеальним часом для встановлення або нагадування правил очікування відповіді, що допомагають уникнути непорозумінь та конфліктів під час заняття. Активне включення кожної дитини у процес знайомства та перевірки стану допомагає забезпечити, що кожна дитина відчуває свою важливість та значимість у групі [30].

У ході емпіричного дослідження проводилися наступні ігри для знайомства і перевірки настрою у групі: діти сідали у коло і передавали один одному яблуко. Той, хто отримував яблуко, називав своє ім'я і відповідав на питання заняття (кожного заняття питання були різні). Який улюблений смаколик? Що гарно трапилося сьогодні? У яку гру подобається грати? З подальшим знайомством групи один з одним питання набували більш глибокого особистого характеру: Який найбільший страх? Кого покличеш в першу чергу на допомогу? Яка твоя мрія? Таким чином, кожен учасник терапії швидко запам'ятовував імена один одного і формував до імені певні асоціації, знаходив людину близьку за духом і вподобаннями.

3. Гра для формування близьких стосунків у групі. Гра дозволяє дітям взаємодіяти в невимушеній атмосфері, що сприяє розвитку довіри та відкритості

між ними. Це створює фундамент для більш глибоких взаємин. У процесі гри діти вчаться спілкуванню, співпраці, вирішенню конфліктів та розділенню ролей. Це допомагає їм навчитися будувати здорові взаємовідносини. Більш того, спільні ігрові активності викликають позитивні емоції та спогади, що сприяє формуванню емоційного зв'язку між учасниками групи. Саме гра допомагає кожній дитині відчувати себе частиною групи. У безпечному середовищі вона може допомогти дітям, які відчують соціальну тривожність, поступово виходити зі своєї зони комфорту, взаємодіяти з іншими та формувати зв'язки.

Ігри часто вимагають від дітей вживатися в ролі інших людей або персонажів, що розвиває здатність до розуміння інших [28].

У ході емпіричного дослідження на казкотерапевтичних заняттях використовувалися наступні ігри:

«Хто я?»: Кожній дитина отримувала картку з ім'ям казкового персонажа (не дивилася у неї). Дитина ставила питання іншим, щоб вгадати, ким вона є, а інші відповідали тільки «так» або «ні».

«Подорож до Казкового Лісу»: діти уявляли, що подорожують через казковий ліс, де зустрічають різних персонажів і допомагають їм вирішувати проблеми.

«Мій Герой»: діти вибирали героя з улюбленої казки та розігрували сцени, де цей герой долає труднощі або допомагає іншим.

«Магічний мішечок»: у мішечку були різні предмети (камінчики, фігурки тварин, маленькі іграшки). Кожна дитина брала по одному предмету, а потім розповідала історію, пов'язану з цим предметом. Це може бути реальна історія з життя дитини або вигадана казка.

«Чарівна паличка»: У цій грі діти по черзі брали «магічну паличку» і бажали або висловлюють думку. Це може бути побажання для себе, для групи або для всього світу [24].

4. Рухові вправи на увагу. Вправи на увагу поліпшують концентрацію групи на казковій історії. Діти часто відчують труднощі з утриманням уваги на одному об'єкті протягом тривалого часу. Вправи на увагу під час казкотерапії

допомагають дітям вчитися фокусуватися та концентруватися на історії, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Це дозволяє дітям краще зрозуміти та відчувати історію. Більш того, активні вправи на увагу можуть допомогти дітям бути більш залученими та зацікавленими під час заняття. Це створює відчуття веселощів та ігрового навчання. Вони покращують пам'ять та когнітивні навички [32].

У ході емпіричного дослідження використовувалися наступні вправи на увагу:

«Заморожений танець»: включалась музика і дітям пропонувалося танцювати. Коли музика зупинялася, всі повинні були «замерзнути» у позі, яку вони займали в той момент. Ця гра розвиває увагу, оскільки діти повинні слухати, коли музика зупиняється, і швидко реагувати.

«Сімон каже»: ця класична гра відмінно тренує увагу. Одна людина («Сімон») дає команди іншим (наприклад, «Сімон каже, підняти руки»), але учасники повинні виконувати дії тільки тоді, коли фраза починається зі слів «Сімон каже».

«Пам'ять на дії»: у цій грі одна людина робить певний рух, наступна повторює цей рух і додає свій, третя повторює перші два рухи і додає свій, і так далі. Це вправа на запам'ятовування та увагу, оскільки кожному учаснику потрібно запам'ятати всю послідовність дій [20].

5.Розповідь терапевтичної казки. Читання терапевтичної казки дитині - це не просто читання тексту, а цілий процес, який вимагає відповідного підходу та вмінь. Казка для терапевтичного заняття вибирається заздалегіть. Вона має відповідати емоційним потребам та розвитковому рівню дітей групи. Казка повинна відображати ситуацію або емоції, з якими діти можуть себе ідентифікувати.

Під час читання казки використовувалися звуки. Якщо йде дощ, діти плескали у долоні, імітуючи дощ. Діти закривали очі і слухали звуки, що кімнаті, рахували звуки, а потім розповідали про них. Під час розповіді казки психолог зупинявся та запитував дітей: «Що, на вашу думку, станеться далі?». Це

допомагало дітям бути більш уважними до деталей казки [20]. Під час розповіді казки використовувалися рухові вправи, такі як підймання рук, стрибки, ходьба на місці, тощо. Коли фізична активність комбінується з розповіддю, це може підвищити рівень уваги дітей. Використовувалися ілюстрації, картки, предмети, які можуть ілюструвати казку. Візуальні стимули допомагали утримувати увагу дітей [18].

Коли ми через казку пропонуємо дитині варіанти вирішення проблеми, ми не ставимо ультиматум, не наполягаємо, ми даємо можливість дитині прийняти це рішення самостійно: робити зарядку, допомагати мамі, відпустити образи.

Крім того, перемога добра у казках забезпечує психологічну захищеність для людини. Щоб не відбувалося у казці, – все закінчується добре. Випробування, що випадають на долю героїв, допомагають їм стати добрішими, сильнішими, мудрішими. Таким чином, людина засвоює, що все, що відбувається в житті, сприяє її внутрішньому зростанню [19].

Існує кілька типів казок, кожен з яких має своє призначення та особливу терапевтичну дію.

Дидактична казка - найпростіша та ненав'язлива. Найчастіше її використовують у роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Мета дидактичної казки - передати дитині нове знання, уміння, навичок.

Дидактична казка передає не тільки важливість цього вміння, а й вчить новому заняттю. Найчастіше така казка закінчується невеликим завданням (пов'язаним із темою казки), яке дитина має виконати вдома.

Така казка може зняти тривогу дитини завдяки конкретним питанням за сюжетом. Якого кольору була одежа у героя? Що їв на сніданок хлопчик у казці? Яке завдання отримав? Який запах був у квітки? Такі питання відволікають від тривожних думок. Це може знизити емоційну напругу у моменті, тут і зараз.

Медитативна казка. Вид казок, де описується позитивний чарівний світ. В таких казках немає злих героїв і конфліктів. Вони знімають психоемоційну напругу і читаються перед сном. У медитативних казках багато прогулянок і кінестетичних відчуттів. Медитативна казка може розповісти, як торгається вода

долоней, як вітер розчісує волосся, як руки гріють пластилінову масу і мнуть її у різні фігури. Медитативні казки чудово супроводжувати дотиками: гладити волосся, спину.

Психокоррекційні казки вигадуються і розповідаються для того, щоб змінити поведінку й погані переконання людини - як дорослої, так і дитини.

Спочатку у такій казці розповідається про погану поведінку, а потім пропонується альтернатива. Психокоррекційні казки зосереджені на тому, чому потрібно вчинити інакше. Завдяки певній структурі казки, дитина не сприймає сюжет, як повчання, а робить власні висновки і приймає виважене рішення.

Психологічна казка. Така казка впливає на особистий розвиток слухача. На відношення дитини до себе і до світу. Через лікуючу метафору автор передає важливої інформацію, досвід свого життя і покоління. Така казка може пояснити слухачеві - навіщо любити маму, навіщо любити своїх друзів і навіщо взагалі берегти своє молоде життя.

Психотерапевтична казка. Ці казки мають найбільшу силу впливу, вони глибокі, красиві і мудрі. Така казка може надати своєчасну підтримку, позбавити страждань, допомогти в проблемній життєвій ситуації, вилікувати психоемоційну травму через метафору. Чи розуміють діти метафору? Часто саме через метафору дитині легше пояснити складні емоції: метелики у животі, каміння на душі, ком у горлі [14].

6. Питання до казки. Обговорення сюжету. Після читання казки дітям задавали наступні питання:

До персонажів казки: Хто тобі найбільше подобається в цій казці? Чому?

З яким персонажем ти найбільше можеш зіставити себе? Чому?

Як ти думаєш, чого вчаться персонажі від своїх пригод?

Питання про сюжет: Яка частина казки була найцікавішою для тебе? Чому?

Як ти думаєш, чого б хотів навчитися головний герой перед початком своєї пригоди?

Якби ти міг змінити кінець цієї казки, яким би він був?

Рефлексивні питання: Які почуття в тебе викликає ця казка?

Чи нагадує тебе ця казка про щось з твого власного життя?

Який урок ти можеш взяти з цієї казки?

Питання для стимулювання уяви: Якби ти міг додати ще одного персонажа в цю казку, хто б це був?

Як ти думаєш, що станеться з героями після кінця казки?

Якби ти міг створити свою власну казку, про що б вона була?

6. Малювання ілюстрацій до казки. На казкотерапевтичних заняттях малювання - це засіб для висловлення думок, почуттів і ідей, пов'язаних з казкою. Діти можуть малювати різні аспекти казки, які їм сподобалися або викликали у них сильні емоції. Ось декілька ідей [11].

У ході емпіричного дослідження діти малювали: улюблених персонажів, їхній зовнішній вигляд, емоції, атрибути; ключові моменти казки, що викликали в них найсильніші емоції або були для них найбільш значущими; місця, де відбувається дія казки – чарівний ліс, старовинний замок, чарівне місто; предмети, які є важливими символами в казці - чарівний меч, кришталеву кулю, чарівну рослину; створювали власного персонажа, якого б вони хотіли бачити в казці.

Питання до малюнків дітей допомагали виразити свої думки, почуття та ідеї, пов'язані з казкою. Ось декілька прикладів питань:

Розкажи мені про свій малюнок. Що ти намалював?

Чому ти вирішив намалювати саме це?

Хто це на малюнку? Що він робить? Чого він боїться/радіє/здивований?

Що це за предмет/ситуація на твоєму малюнку? Чому він тут?

Які почуття ти хотів передати своїм малюнком?

Які емоції викликає цей малюнок у тебе?

Як цей малюнок пов'язаний з казкою, яку ми читали?

Чи зображено на твоєму малюнку якусь конкретну сцену з казки? Розкажи про це.

Якби твій малюнок міг говорити, що він б сказав?

Якби ти міг зайти у свій малюнок, що б ти зробив?

8. Ритуал завершення. Гарним та цікавим ритуалом прощання дітей на заняттях з казкотерапії став ритуал «чарівні кнопки». Дитина обирала одну з намальованих психологом кнопок, тиснула на неї і, залежно від вибору, терапевт так чи інакше прощався з дитиною (обіймав, тиснув руку, давав п'ять).

2.2. Перевірка ефективності використання методів казкотерапії при подоланні агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

По завершенню емпіричного дослідження, яке проводилося протягом трьох місяців з частотою занять із казкотерапії 2 рази на тиждень, була проведена повторна діагностика групи дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що приймали участь у дослідженні.

За методом польового спостереження, можна сказати, що діти почали відчувати приналежність до групи, стали відкритішими у бесідах, почали проявляти творчі здібності і фантазувати. Діти почали більш уважно слухати казку і відповідати на запитання стосовно історії. Їм подобалося керувати сюжетом казки, відповідати на запитання стосовно героя казки, його дій і емоцій.

Ритуали і структура заняття сформували безпечне середовище у групі. Діти відчували час, розуміли, коли почнеться творча частина уроку, на скільки близьке завершення. Відчуття часу і простору заспокоювало групу і надавало впевненості у майбутньому.

Помітно покращилася взаємодія дітей між собою. Діти почали прислухатися один до одного, запам'ятовували подробиці життя і вподобань оди одного, стали більш терплячими і уважнішими.

За результатами повторного психологічного опитування батьків у таборі біженців за методикою «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» (Child Aggressive Behavior Checklist), призначений для виявлення та оцінки агресивної поведінки у дітей, з'ясовано, що агресію у групі проявляють: 35% дітей (див. рис. 2.1).

Чи проявляють Ваші діти агресію?
20 ответов

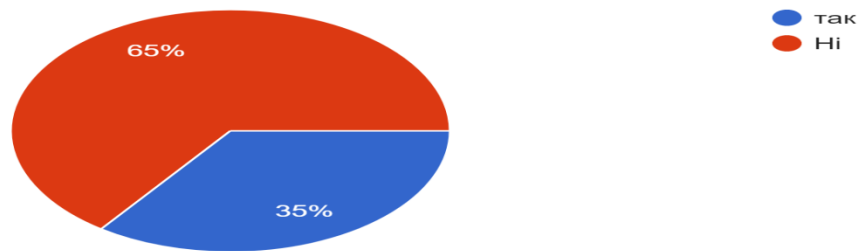

Рис. 2.1. Наявність проявів агресії.

Згідно рис. 2.2. після проведення курсу казкотерапії 55% дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що проходили емпіричне дослідження, не проявляють агресії, 30% дітей із групи проявляють пасивно-агресивну агресію (крики, погрози), 15% дітей проявляють ідиректну агресію (плітки, ізоляція від групи), 10% дітей проявляють фізичну агресію (биття, штовхання), 5% дітей проявляють вербальну агресію (крики, погрози).

Якщо ви відповіли "Так" у якій формі ця агресія?

20 ответов

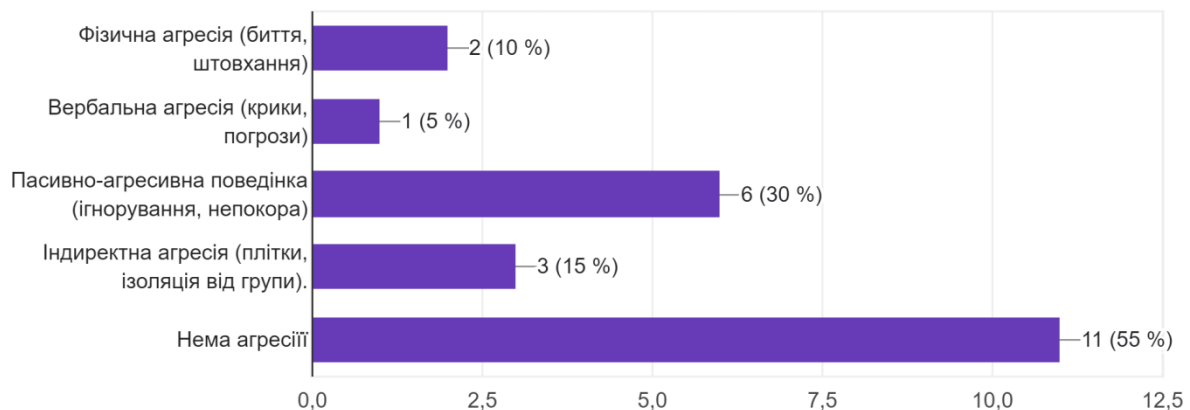

Рис. 2.2. Форми агресивної поведінки після курсу казкотерапії.

Згідно рис. 2.3. 53,8% дітей після курсу казкотерапії на стресову ситуацію реагують плачем або присупами гніву, затуванням або відмовою від харчування реагують 23,1% дітей, агресивною або викликаючою поведінкою реагують 15,4%

дітей, у 15,4% присутній неспокійних сон і кошмари. У групі більше не прослідковується зворотнього розвитку дітей у соціальних навичках. Дані показники свідчать про високу ефективність методу казкотерапії у налагодженні емоційного фону дітей дошкільного і молодшого шкільного віку і подолання тривоги і агресії.

Які емоційні реакції на стресову ситуацію у дітей ви спостерігали:

13 ответов

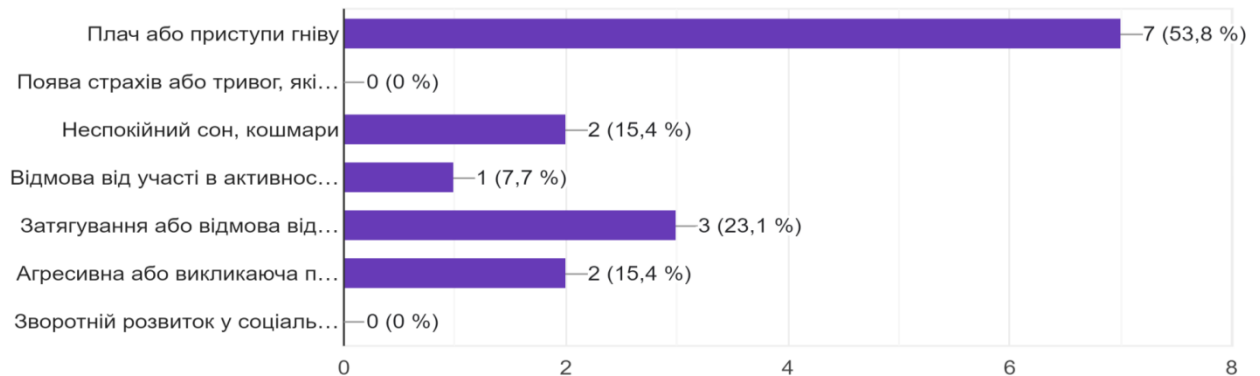

Рис.2.3. Емоційні реакції дітей на стресову ситуацію.

Згідно рис. 2.4, за словами батьків під час повторного опитування по завершенню курсу із казкотерапії, агресію найчастіше у дітей провокують наступні ситуації: у 38,5% дітей фрустрація з приводу, що щось не вийшло, 38,5% дітей - конфлікт з однолітками, 30,8% - наслідування медійних персонажів і 23,1% - невміння висловлювати потужні емоції.

Ситуації, що провокують агресію

13 ответов

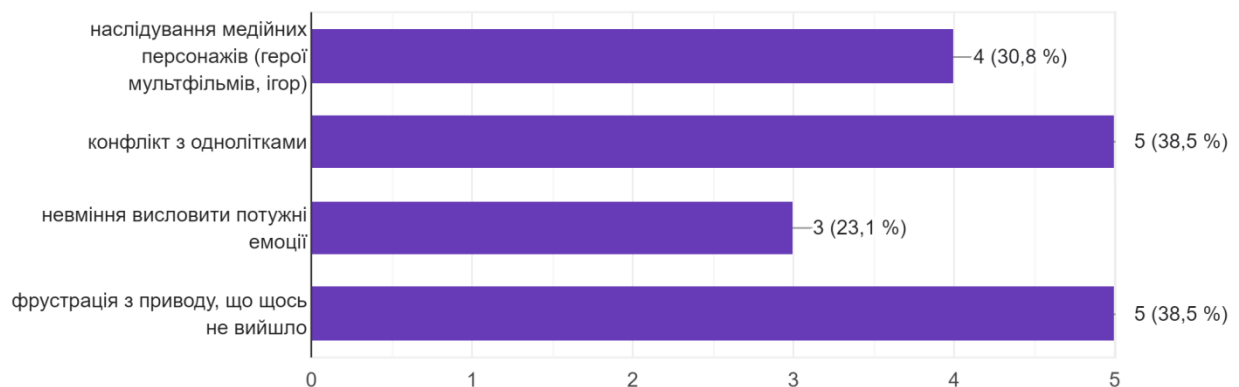

Рис.2.4. Ситуації, що провокують агресію.

Згідно рис. 2.5. частота агресивних епізодів після курсу казкотерапії знизилася. У 69,2% дітей із групи агресивна поведінка виникає 1 раз на декілька днів і у 23,1% дітей - один, два рази на день.

Яка частота агресивних епізодів:
13 ответов

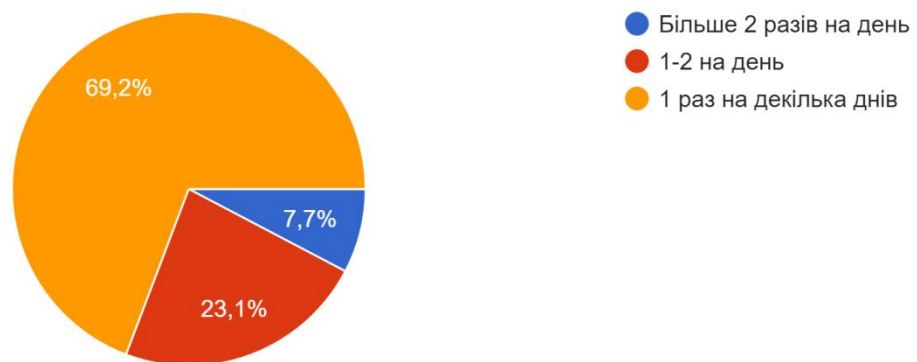

Рис.2.5. Частота агресивних епізодів.

Також змінились показники, які ми отримали за проективною методикою «Неіснуюча тварина»

Повні результати повторного діагностування дітей дошкільного і молодшого шкільного віку за допомогою проективної методики «Неіснуюча тварина» представлені у Додатку Б.

В ході проведення повторного діагностування дітей, які приймали участь в емпіричному дослідженні, за методикою «Неіснуюча тварина» маємо наступні результати:

Дитина «А», хлопчик 6 років намалював тварину з крилами, що може говорити про мрійливість і схильність до компенсаторного фантазування. На малюнку голова тварини загострена, що може свідчити про залишок агресії у дитини. Слабкі тоненькі ноги тварини свідчать про потребу в опорі. Колоподібна форма тварини може свідчити про замкнутість дитини. Тварина у гарному настрою, посміхається, що відображає настрій і стан дитини під час дослідження.

Дитина «Б», дівчинка 7 років, намалювала кото-лиса з трьома хвостами. Кількість хвостів може бути асоціацією з героєм із комп'ютерної гри, що свідчить про те, що дитина багато часу приділяє гаджетам. На тілі тварини зображене серце, і орнамент - що свідчить про демонстративну поведінку, відкритість, гарне ставлення до оточуючих. У тварини є вуха, що може говорити про відкритість дитини до отримання нової інформації і навчання. За словами дівчинки тварина живе у гарній домівці і полюбляє ходити у гості до своїх сусідів, що говорить про гарні соціальні контакти.

Дитина «В», хлопчик 6 років, намалював тварину з багатьма очима, що може свідчити про потребу у соціальних контактах. У тварини присутня зачіска, що свідчить про демонстративну поведінку хлопця. Ескізні лінії малюнку свідчать про бажання контролювати тривогу і тримати себе у руках. За словами хлопчика, тварина у гарному настрої і мешкає у тропічних джунглях, що може свідчити про потребу тепла і демонстративність. Тварина хлопчика харчується ананасами. Такий опис цілком відповідає нормальному психологічному стану.

Дитина «Г», дівчинка 5 років, намалював тварину колоподібної форми, що може свідчити про певні проблеми у спілкуванні з однолітками. У тварини присутні велику вуха і великі очі, що говорить про відкритість до комунікації і до отримання нової інформації. Хвіст тварини піднятий угору, що свідчить про гарну самооцінку хлопця. Кількість кольорів на малюнку (більше 3) свідчить про пошуки себе. Тварина у гарному настрої, що говорить про гарний емоційний фон дитини.

Хлопчик «Д», хлопчик 6 років, намалював тварину з великою кількістю ніг, що може свідчити про потребу дитини в опорі. Тварина із закрашеними очима, що говорить про присутність страхів у дитини. Хвіст тварини довгий, худий і дивиться униз, що може свідчити про низьку самооцінку хлопця. Характер штриховки розповідає, що у хлопця присутня тривога. Гострий клюв може бути ознакою агресії. За словами дитини, тварина мешкає під землею і виходить назовні тільки тоді, коли всі сплять. Така розповідь може свідчити про бажання дитини сховатися від соціуму.

Дитина «Е», хлопчик 6 років намалював тварину із квадратів. На малюнку багато імпульсивних, штрихованих ліній, що свідчить про наявність тривоги. Очі тварини затемнені, що говорить про наявність страхів у хлопця. Рот з промальованими зубами, що може свідчити про наявність вербальної агресії у дитини. У тварини присутня зачіска, що може свідчити, про чуттєвість дитини. Фігура тварини складається з гострих кутів, що може говорити про агресивність дитини. За словами хлопця, тварина живе у телевізорі і їсть героїв із мультика, що може свідчити про захоплення гаджетами і проблеми у комунікації у соціумі.

Дитина «Ж», хлопчик 7 років, зобразив тварину з великими крилами, що може свідчити про схильність дитини до компенсаторного фантазування. У тварини є вуха, що говорить про відкритість дитини до нової інформації. Очі тварини затемнені, що свідчить про наявність страхів у дитини. Тварина намальована із гострими ріжками, що говорить про наявність агресії. За словами хлопця, тварина живе у туалеті і годується відходами, що може свідчити про невротичний стан дитини.

Дитина «З», дівчинка 7 років намалювала крису-кролика. У тварини присутні великі вуха, що свідчить про бажання отримувати нову інформацію і готовність до навчання. Очі тварини затемнені, що може свідчити про наявність страхів. Ноги тварини відповідають розміру тулуба і у достатній кількості, що свідчить про відчуття опори. Хвіст фантастичної тварини дивиться вгору, що може говорити про позитивну окраску соціальним відношенням.

Дитина «І», хлопчик 7 років намалював фантастичного птаха. За словами хлопчика, птах захищає його собаку. Собака залишилася в Україні. Це свідчить про тугу за своєю твариною і хвилювання за нею. У птаха присутній орнамент на крилах, що свідчить про схильність дитини до демонстративної поведінки. На малюнку присутня імпульсивна штриховка, що може свідчити про наявність у дитини тривоги. Затемнені очі свідчать про наявність страхів.

Дитина «Ї», хлопчик 7 років намалював квадратної форми, що може свідчити про розвинуту фантазію і креативність дитини. Хмара на малюнку може свідчити про пригнічений настрій хлопця. Візерунок на тілі тварини свідчить про

схильність дитини до демонстративної поведінки. Достатня кількість ніг тварини і симетрія щодо тулуба свідчить про наявність опори. Хвіст тварини дивиться вниз, що може свідчити про занижену самооцінку. За словами дитини, тварина годується дощем, що може свідчити про проблеми у комунікації з іншими.

Дитина «К», дівчинка 7 років, намалювала тварину з довгою шиєю. Довга шия говорить про високий контроль дитини над собою. Наявність вух у тварини свідчить, що дівчинка відкрита до нової інформації. На малюнку у тварини достатня кількість ніг, ноги симетричні відносно фігури, це говорить про наявність опори в житті дівчинки. Затемнені очі тварини можуть свідчити про наявність страхів у дитини. Маленький і тоненький хвіст говорить про невпевненість у собі. Малюнок спокійний, не містить гострих і різких кутів, що говорить про гарний емоційний фон дівчинки. За словами дитини, тварина живе в її дитячій кімнаті і харчується повідомленнями від друзів. Це свідчить, що дитина сумує за друзями і потребує спілкування.

Дитина «Л», дівчинка 6 років намалювала Кото-дракона. Велика голова тварини свідчить про гарну оцінку своїх інтелектуальних можливостей. Присутні вуха, що говорить про готовність дитини сприймати нову інформацію і навчатися. Відсутність рота у тварини може свідчити про не бажання говорити про свої потреби, закриті очі у тварини можуть говорити про бажання не помічати певні обставини. Великий, довгий хвіст тварини говорить, що дитина задоволена собою. Ноги тварини маленькі, що свідчить про потребу в опорі. За словами дівчинки, тварина вміє літати, живе на хмаринці і годується снігом, що говорить про фантазію дитини і її гарний емоційний фон.

Дитина «М», дівчинка 5,5 років намалювала тварину з великою кількістю ніг, що може свідчити про потребу в опорі. Очі тварини закрашені, що може свідчити про наявність страхів. Тварина на малюнку у гарному настрої. За словами дівчинки, тварина живе у її дитячій кімнаті і годується смаженою картоплею. Таке описання свідчить про здоровий емоційний фон дитини.

Дитина «Н», дівчинка 7 років намалювала тварину з великими крилами, що може говорити про мрійливість дівчинки, або наявність компенсаторного

фантазування, хвіст тварини дивиться угору, що говорить про гарну самооцінку дівчинки і задоволення собою і своїми діями. У тварини намальовані великі вуха, що говорить про відкритість дитини до прийняття нової інформації. За словами дівчинки тварина живе у замку, годується сушами і полюбляє грати у хованки. Така розповідь говорить про позитивний емоційний фон дитини.

Дитина «О», хлопчик 7 років намалював маленьку відносно аркуша паперу тварину, що може свідчити про невпевненість у собі. У тварини багато ніжок і заштрихована земля, де тварина стоїть, що говорить про потребу дитині в опорі. Тварина посміхається, що може сказати про гарний настрій дитини. За словами хлопця, тварина полюбляє танцювати і годується апельсиновим желе, що говорить про увагу до деталей дитини і гарний емоційний фон.

Дитина «П», дівчинка 7 років намалювала единорога. Довгий пишний хвіст тварини говорить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Очі единорога прикриті, це може свідчити про бажання дівчини не помічати певні обставини. Единоріг знаходиться поряд з жінкою, яка тримає тварину за поводок, що може свідчити про надмірний контроль дорослих. У тварини присутні вуха, що говорить, що дитина відкрита до інформації. Тварина має достатню кількість ніг. Ноги симетричні відносно тіла, що говорить, що у дитини є відчуття опори і впевненості. На малюнку багато імпульсивної штриховки, що свідчить про наявність тривоги у дитини.

Дитина «Р», хлопчик 6 років намалювала тварину з довгою шиєю, що свідчить впевненість у собі і гарний контроль над собою. Тварина має багато очей, що може сказати про зацікавленість дитини до світу, її відкритість. На очах промальовані вії, що підкреслює полове приналежність тварини і говорить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Хвіст тварини дивиться угору, що говорить про гарну самооцінку дівчинки. За словами дитини, тварина живе в джунглях і годується бананами, що свідчить про гарний емоційний фон хлопчика.

Дитина «С», дівчинка 7 років намалювала тварину з надмірною кількістю ніг, що може говорити про потребу в опорі. Погода на малюнку відображає гарний настрій дитини, деталізація малюнка говорить про увагу дівчинки до

деталей. У тварини є крила, що може свідчити про схильність дитини до компенсаторного фантазування. Штриховка малюнку спокійна та врівноважена, що говорить про врівноважений емоційний фон дитини.

Дитина «Т», дівчинка 6 років намалювала кото-единорога. На малюнку у тварини присутня зачіска, що може говорити про схильність до демонстративної поведінки дитини. Використання кольорів відображає позитивний настрій дитини. Великі очі можуть говорити відкритість до світу та цікавість. Великі вуха тварини говорять про відкритість до навчання і нової інформації. Рівень симетрії та організації малюнка може відображати рівень розвитку моторики та здатність до планування. Використання простору на аркуші паперу та говорить, що дитина відчуває себе безпечно та захищено.

Отже, аналіз малюнків за проективною методикою «Неіснуюча тварина», створених дітьми, свідчить про позитивний вплив казкотерапії на емоційний стан дітей. Спостерігається зниження рівня тривоги та агресії серед учасників групи. Малюнки відображають різноманітність, креативність і позитивні емоції, що є ознаками зниження внутрішньої напруженості та агресивності. В ході занять було помічено, що діти стали більш відкритими до спілкування один з одним, проявляли більшу емпатію та розуміння.

2.3. Методичні рекомендації для застосування казкотерапії в роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку, що виявляють ознаки агресії та тривоги.

Створення коротких історій, які дитина має продовжити, може бути корисним інструментом для психологічної діагностики агресії та тривоги. Важливо, щоб ці історії були відкритими та не навідними, давали дитині простір для власної інтерпретації та реакції. Ось декілька прикладів:

1. Історія про Загублену Іграшку:

«Маленький зайчик прокинувся одного ранку і зрозумів, що його улюблена іграшка, м'яка ведмедик, зникла. Він шукав його скрізь: під ліжком, у шафі,

навіть у саду, але не міг його знайти. Зайчик почувався сумним та розгубленим. Він вирішив...»

2. Історія про нову дитину в Класі:

«У класі з'явилася нова дівчинка, Єва. Вона була трохи сором'язлива і не знала, як подружитися з іншими дітьми. Деякі діти почали насміхатися з неї, а інші просто ігнорували її. Під час перерви Єва сиділа одна на лавочці у шкільному дворі. Тут підійшов до неї...»

3. Історія про змагання:

«Двоє друзів, Макс і Ліза, вирішили взяти участь у велосипедних змаганнях. Вони обоє дуже хотіли перемогти. Під час гонки Макс випадково наїхав на камінь і впав, а його велосипед зламався. Ліза, яка була поруч, зупинилася і побачила, що Макс засмучений. Вона вирішила...»

4. Історія про Зниклого Домашнього Улюбленця:

«Собака Тома, Рекс, раптово зникла. Том обшукав увесь двір, кричав його ім'я, але Рекса не було. Том почав хвилюватися, але вирішив розробити план пошуку. Він взяв ліхтарик та...»

5. Історія про Заблукалого Пташеня:

«Маленьке пташеня вилетіло з гнізда вперше і заблукало. Воно літало над великим лісом, але не могло знайти дорогу назад додому. Пташеня відчувало страх та замішання. Нарешті, воно побачило інших птахів і вирішило...»

6. Історія про суперечку між друзями:

«Олексій та Андрій були найкращими друзями, але одного дня вони посварилися через іграшкову машинку. Обидва хотіли грати з нею одночасно. Суперечка стала дуже гарячою, і вони перестали розмовляти один з одним. Наступного дня в школі Олексій підійшов до Андрія і вирішив...»

7. Історія про втрачений малюнок:

«Марія витратила багато часу, малюючи картину для конкурсу в школі. Але коли вона прийшла до школи, виявилось, що забула свій малюнок вдома. Марія відчувала засмучення і паніку, адже до початку конкурсу залишалось всього кілька годин. Вона подумала і вирішила...»

8. Історія про вибір подарунка

«На день народження своєї сестрички Анни, Віктор не міг вирішити, який подарунок купити. Він знав, що вона любить книги і гру в шахи, але не міг вибрати між новою книгою та шаховою дошкою. Віктор подумав і вирішив...»

Ці історії дають дітям можливість висловити свої ідеї, відчуття та рішення в різних ситуаціях, що може допомогти психологу оцінити їх емоційний стан, зокрема наявність агресивних чи тривожних тенденцій. Відповіді дітей на ці історії можуть відкрити цінну інформацію про їхній спосіб мислення та почуттєвий світ [9].

Складові, які необхідно враховувати у використанні казкотерапії для формування позитивних моделей поведінки у дітей:

1. Вибір казок з позитивними персонажами. Обирайте казки, де головні герої демонструють бажані якості, такі як доброта, чесність, співпереживання, відвага, відповідальність. Через ідентифікацію з такими персонажами, діти вчаться моделювати позитивну поведінку.

2. Обговорення дій персонажів. Після читання або розповіді казки, проведіть обговорення з дітьми. Запитуйте їх, які дії персонажів вони вважають правильними чи неправильними і чому. Це допомагає дітям рефлексувати над поняттями моралі та етики.

3. Рольові ігри. Дозвольте дітям відтворювати сцени з казок у рольових іграх. Це не тільки розвиває їхню уяву, але й дозволяє експериментувати з різними формами поведінки, зміцнюючи позитивні моделі.

4. Творчі завдання. Залучайте дітей до створення власних казок або зміни сюжетів існуючих, щоб вони могли самостійно формувати позитивні сценарії поведінки.

5. Підкріплення позитивних поведінкових моделей. Використовуйте приклади з казок для підкріплення бажаної поведінки у реальному житті. Наприклад, нагадуйте дітям про те, як герої казок вирішували конфлікти або допомагали іншим.

6. Використання казок для розв'язання проблем. Якщо дитина зіткнулася з конкретною проблемою, можна підібрати казку, де персонаж має схожі виклики. Це допоможе дитині знайти можливі шляхи рішення своїх проблем.

7. Залучення батьків. Навчіть батьків використовувати казкотерапію вдома. Це забезпечить постійну підтримку позитивних моделей поведінки [37].

Важлива адаптація технік казкотерапії з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. Кожна дитина унікальна, і підхід до неї повинен відповідати її віковим особливостям, інтересам, емоційному стану та рівню розвитку.

Декілька аспектів, які слід враховувати при адаптації казкотерапії:

1. Врахування вікових особливостей.

а) дошкільники: для маленьких дітей обирайте прості, яскраві казки з чіткими персонажами. Важливо, щоб казки були короткими та мали позитивний фінал.

б) молодші школяри: для дітей цього віку можна використовувати більш складні казки з наявністю моральних дилем. Також можна залучати дітей до обговорення моралі та уроків, які можна винести з казки.

2. Врахування інтересів дитини. Обирайте або створюйте казки, які відображають інтереси дитини (наприклад, космос, динозаври, феї тощо). Це допоможе збільшити її зацікавленість у терапії.

3. Рівень розвитку та особливості сприйняття. Для дітей з особливими освітніми потребами або повільнішим розвитком важливо підбирати казки, які відповідають їх рівню сприйняття та можливостям.

4. Врахування емоційного стану. Якщо дитина переживає тривогу, страхи або проявляє агресію, важливо обирати казки, які допомагають впоратися з цими емоціями, надають відчуття безпеки та підтримки.

5. Індивідуальний підхід. Спілкуйтеся з дитиною, щоб зрозуміти її унікальні потреби та переваги. Це дозволить адаптувати казкотерапію таким чином, щоб вона була максимально корисною для кожної конкретної дитини.

6. Залучення до активної участі. Дайте дитині можливість обирати казки, змінювати сюжет або створювати власні історії. Це допомагає розвивати творчість та почуття контролю над власним життям.

7. Використання додаткових засобів. Використовуйте ілюстрації, ляльки, фігурки для створення більш наочного та захоплюючого досвіду. Це особливо важливо для дітей, які важко зосереджуються або мають обмежені вербальні навички.

8. Гнучкість. Будьте готові до зміни підходу, якщо ви помічаєте, що певна техніка не працює або не викликає інтересу у дитини [15].

Адаптування казкотерапії під індивідуальні особливості кожної дитини не тільки підвищує ефективність терапевтичного процесу, але й допомагає дитині відчувати себе цінною та зрозумілою, що є важливим аспектом емоційного благополуччя.

Адаптація змісту казок має враховувати вікові особливості та конкретні потреби дитини. Адаптація змісту казок з урахуванням вікових особливостей та конкретних потреб дитини є важливим елементом казкотерапії. Це дозволяє забезпечити, що казка буде не тільки цікавою та захоплюючою для дитини, але й надаватиме позитивний вплив на її емоційний та психологічний розвиток. Ось декілька ключових аспектів адаптації казок:

1. Для дошкільнят (3-6 років) важлива простота сюжету. Обирайте або створюйте казки з простими сюжетами та чітко визначеними добрими та злими персонажами. У казці має бути яскравість образів. Використовуйте яскраві, зрозумілі образи та персонажів (тварини, фантастичні істоти).

Моральні уроки: закладайте в казки прості моральні уроки, такі як важливість дружби, чесності та доброти.

2. Для молодших школярів (7-10 років) - складніші сюжети: використовуйте більш складні сюжети з різними оборотами, які стимулюють розвиток мислення [7].

У казці може бути присутній розвиток характерів героїв. Включайте персонажів з розвиненими характерами та мотиваціями. Втілюйте у казці уроки про впорядкованість, відповідальність, вирішення конфліктів тощо.

Під час вибору терапевтичної казки важлива адаптація до індивідуальних потреб дитини. Якщо дитина виявляє ознаки тривоги, обирайте казки, які заспокоюють та надають відчуття безпеки [19].

Для дітей з проявами агресії, обирайте казки, які демонструють конструктивне вирішення конфліктів та значення співпереживання.

Необхідно також враховувати культурний контекст та сімейні цінності при виборі або створенні казок. Використовуйте казки для висвітлення та обговорення соціальних ситуацій, з якими дитина може стикатися (наприклад, переїзд, розлучення батьків).

Розвиток інтересів та навичок:

Якщо дитина має певні інтереси (наприклад, до науки чи мистецтва), інтегруйте їх у казки. Використовуйте казки для розвитку певних навичок, таких як емпатія, рішення проблем, критичне мислення.

Взаємодія:

Залучайте дитину до обговорення казки, задавайте питання, щоб вона могла висловити свої думки та почуття.

Творчий підхід:

Дозволяйте дитині бути творцем – нехай вона вигадує власні казки або змінює існуючі.

Адаптуючи казки під індивідуальні особливості та потреби дитини, можна значно підвищити ефективність казкотерапії, роблячи її не тільки корисною, але й захоплюючою та змістовною для малечі.

Висновки до розділу 2.

Отримані нами результати первинного емпіричного дослідження показали, що проблема агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку існує.

Серед різноманітних форм та видів психологічного та психокорекційного впливу ми обрали казкотерапію, оскільки через казки діти вчаться розпізнавати та виражати свої емоції. Саме казкотерапія, на нашу думку, дозволяє дітям виражати свої страхи, надії та мрії в безпечній, контрольованій формі.

По завершенню казкотерапії, яка проводилася протягом трьох місяців з частотою занять 2 рази на тиждень протягом однієї години, була проведена повторна діагностика групи дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що приймали участь у дослідженні.

За методом польового спостереження, можна сказати, що діти почали відчувати приналежність до групи, стали відкритішими у бесідах, почали проявляти творчі здібності і фантазувати. Діти почали більш уважно слухати казку і відповідати на запитання стосовно історії. Їм подобалося керувати сюжетом казки, відповідати на запитання стосовно героя казки, його дій і емоцій.

За результатами повторного психологічного тестування батьків у таборі біженців за методикою «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» (Child Aggressive Behavior Checklist), призначений для виявлення та оцінки агресивної поведінки у дітей, агресію у групі проявляють: 35% дітей, проти 90% на початку роботи.

Після проведення курсу казкотерапії 55% не проявляють агресії (проти 10% на початку дослідження), 30% дітей із групи проявляють пасивно-агресивну агресію (проти 40%), 5% дітей проявляють ідиректну агресію (проти 10%), 10% дітей проявляють фізичну агресію (проти 65 %), 5% дітей проявляють вербальну агресію (проти 65%).

У групі більше не прослідковується зворотнього розвитку дітей у соціальних навичках, що вказує на високу ефективність методу казкотерапії у налагодженні емоційного фону дітей дошкільного і молодшого шкільного віку і подолання тривоги і агресії.

Зі слів батьків, по завершенню курсу із казкотерапії, агресію найчастіше у дітей провокують: фрустрація з приводу, що щось не вийшло -у 38,5% дітей

проти 73,7% та невміння висловлювати потужні емоції – у 23,1% проти 84,2% на первинному етапі дослідження [26].

Частота агресивних епізодів після курсу казкотерапії також знизилася.

Аналіз малюнків «Неіснуюча тварина» вказує на позитивний вплив казкотерапії на емоційний стан дітей. Спостерігається зниження рівня тривоги та агресії серед учасників групи. Малюнки відображають різноманітність, креативність і позитивні емоції, що є ознаками зниження внутрішньої напруженості та агресивності.

В ході занять було помічено, що діти стали більш відкритими до спілкування один з одним, почали проявляти більшу емпатію та розуміння.

Все вищенаведене вказує, що казкотерапія є ефективним підходом у психологічному консультуванні дітей, включаючи тих, у кого спостерігаються психічні відхилення або поведінкові проблеми. Цей метод може використовуватися для корекції поведінки та психологічних проблем, допомагати дітям бачити ситуації під іншим кутом та заспокоювати їх.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки проведеного нами емпіричного дослідження ефективності використання казкотерапії при подоланні агресії та тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, можна зробити наступні висновки:

1. Проаналізовано існуючу наукову літературу з казкотерапії. Особливо зосередилися на її теоретичних основах та значенні у вирішенні проблем агресії та тривоги у дітей. Науковий пошук показав, що Казкотерапія є сучасним методом психологічної допомоги, який знайшов застосування у багатьох країнах світу. Казкотерапію аналізував ще у 1976 році американський психолог Бруно Беттелхайм. Одним з основних висновків його роботи є те, що «казки можуть стати ефективними терапевтичними інструментами у руках досвідченого психотерапевта». Видатною працею з казкотерапії є робота Тетяни-Зінкевич Евстігнеєвої і Тетяни Грабенко. Дослідники аналізують вплив казкотерапії на дітей з ПТСР, говорячи, що казкотерапія може бути ефективним засобом розв'язання проблем з тривогою.

2. Проведено експериментальне дослідження з метою встановлення наявності агресії і тривоги у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (на прикладі дітей, які внаслідок воєнного вторгнення в Україну опинились в таборі для біженців Katiia, місто Брашов, Румунія). Важливо відзначити, що хоча казкотерапія часто використовується в практиці, вона вимагає більш детального наукового обґрунтування і вивчення. Саме тому нами було проведено власне експериментальне дослідження. Діагностування проводилося за методами польового спостереження за дітьми у групі, методом анкетування батьків за авторським опитувальником «Дитячий агресивний поведінковий чек-лист» та проективною психодіагностичною методикою «Неіснуюча тварина». В нашому дослідженні приймали участь 20 дітей дошкільного і молодшого шкільного віку та їх батьки. Діагностика показала, що діти в групі мають тенденцію до агресивної поведінки. Це проявлятися у фізичному або вербальному вираженні агресії, непослуху, ворожості до однолітків або дорослих. Деякі діти мали складнощі з контролем гніву і імпульсивною поведінкою. Крім цього, у дітей

спостерігався високий рівень тривоги. Це виявлялося через надмірну турботу, страхи, невпевненість у соціальних ситуаціях, а також через фізичні симптоми, такі як головний біль або біль у животі. Деякі діти уникали певних ситуацій або активності, що викликають у них тривогу. Більшість дітей у групі не вміли висловлювати свої тривожні почуття, тому вдавалися до агресії як засобу самовираження.

3. На основі діагностування була розроблена та впроваджена структурована програма казкотерапії, спеціально адаптована для дітей цієї вікової групи. Заняття казкотерапії із групою дітей у рамках емпіричного дослідження мали власну структуру (ритуал; знайомство, перевірка настрою і стану; гра для формування близьких стосунків у групі, рухові вправи на увагу; розповідь терапевтичної казки; питання до казки, обговорення сюжету; малювання ілюстрацій до казки, ритуал завершення). Програма казкотерапії у нашому емпіричному дослідженні була розрахована на тримісячний термін, заняття проводилися два рази на тиждень протягом однієї години. На заняттях діти вчилися розуміти та виражати свої емоції. Казки допомогли їм ідентифікувати та називати свої почуття, що стало важливим кроком у емоційному розвитку. Заняття сприяли покращенню комунікативних навичок та співпраці між дітьми. Через історії та обговорення казок діти вчилися слухати одне одного та співпрацювати, розвиваючи при цьому соціальне сприйняття та емпатію. Більш того, казки стимулювали уяву дітей, дозволили їм розвивати креативне мислення. Через позитивні персонажі та історії, діти вчилися розуміти та цінувати свої сильні сторони. Це допомогло підвищити їхню самооцінку та почуття власної важливості.

4. По завершенню занять з казкотерапії нами було проведено повторне діагностування дітей для оцінки ступеню ефективності впливу казкотерапії на рівень агресії та тривоги. Результати діагностування показали ефективність казкотерапії і зменшення тривожності та агресивної поведінки у дітей. Через персоніфікацію персонажів казок, діти навчилися розуміти та обробляти свої страхи та негативні емоції. Через включення казок, які висвітлюють конфлікти та їх мирне вирішення, діти навчилися розуміти та висловлювати свої емоції більш

конструктивно. Агресивна поведінка зменшилася, оскільки діти вивчили альтернативні способи реагування на конфліктні ситуації. Казкотерапія допомогла дітям краще розуміти та виражати свої страхи та тривоги. Заняття сприяли розвитку емпатії та розуміння емоцій інших, що допомогло зменшити агресивні взаємодії між дітьми. Через рефлексію та обговорення казок діти краще розуміли причини своїх емоцій і поведінки. Це допомогло їм ідентифікувати та працювати над власними страхами та агресивними тенденціями.

5. Розроблені методичні рекомендації для психологів та педагогів щодо застосування казкотерапії у освітніх та клінічних установах на основі результатів дослідження. Рекомендації включають в себе вибір казок, які відповідають віковим особливостям дітей та їхнім конкретним проблемам чи потребам, а також приклади обговорення емоцій та поведінки персонажів. Це допоможе дітям краще розуміти власні емоції та поведінку. Крім того на заняттях із казкотерапії рекомендується використовувати рольові ігри, заохочувати дітей відтворювати сцени з казок або придумувати власні історії, навчання дітей ідентифікувати себе з персонажами казок, розвивати при цьому емпатію та розуміння інших. Важливою є адаптування казки до потреб і інтересів дітей, планування регулярних занять та залучення батьків до сумісної творчої роботи з дітьми.

Все вище зазначене вказує на доцільність та ефективність проведення казкотерапевтичних занять для психологічної підтримки та розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Отже, можна вважати, що мета нашого емпіричного дослідження досягнута, поставлені перед нами завдання виконані в повному обсязі.

Ефективність казкотерапії у роботі з дітьми з ознаками агресії і тривоги знайшла своє підтвердження у повторному діагностуванні, що вказує на практичну значимість і наукову новизну нашої кваліфікаційної роботи. Проте, проблеми подолання агресії і тривоги у дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку лише за допомогою казкотерапії повністю не вичерпуються і потребують подальших, більш глибоких наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабарикіна І. В. Психологічні особливості корекційної роботи зі шкільними страхами / І. В. Бабарикіна // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. Харків: ХНУ, 2011. Вип. 45. № 937. С. 18-20.
2. Баклан Г.Л. Сучасні засоби розвитку інтелектуальної сфери молодших школярів. Таврійський вісник освіти. 2017. № 1 (57). С. 170-177.
3. Бех І. Д. Особистісно-зорінтоване виховання : науковометод.посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
4. Василевська О. І. Казкотерапія як засіб психолого-педагогічного впливу. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. 2012. Вип. 39. С. 30-36.
5. Годонюк В. С. Особливості самоствердження дитини дошкільного віку: теоретичний та емпіричний аспект проблеми. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : психологічні науки/ голов. ред.О.Є. Блинова. Херсон, 2015. Випуск 4. С. 57-60.
6. Гридковець Л. Долаямотруднощі разом з дитиною. Казкотерапія дитячих проблем. Львів : Скриня : МонастирРедемптористів, 2013. С. 66.
7. Данилюк І. В. Казкотерапія як метод психологічного впливу на особистість. Психологічний часопис. 2019. Т. 5, № 6. С. 161-173.
8. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Конспект лекцій : навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Вид-во Кам'янець Подільського держ. педагогічного ун-ту, 2002. 96с.
9. Заліток Л. М. Казкотерапія за Василем Сухомлинським. Інноватика у вихованні. 2017. Вип. 6. С. 99-106.
10. Карпенко Н. Диференціація та діагностика окремих видів страху у дітей // Початкова школа. 2002. № 3. С. 4–7.
11. Кулачківська С. Є. Методи вивчення психічного розвитку дитини дошкільника. Київ : Світич, 2003. С. 40.

12. Левченко О.Г., Землянська О. В Безпека життєдіяльності та цивільний захист. Київ: Центр учбової літератури. 2019. 267 с.
13. Лушин П. В. Два виміри принципу «не нашкодь» і кодекс екологічності Київ.: «Видавництво КНПУ імені М. П. Драгоманова», 2012. 222с.
14. Макєєва І.П. Казка як засіб розвитку емоційної сфери у дошкільнят з порушеннями поведінки // І.П. Макєєва // Дошкільна освіта. 2002, № 1. С. 70-75.
15. Мельничук І. В. Генезаемоційних особливостей у сучасних дітей. Наука і освіта. Одеса, 2002. № 5. С. 42-44.
16. Мельничук І. В. Особливості емоційного розвитку дітей різного віку та статі. Науковий вісник Південно-українського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. 2002. № 11–12. С.154.
17. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. К. : Видавництво Дім «Слово», 2009. 464 с.
18. Мушкевич М. І. Казкотерапія як метод психологічного супроводу сімей із проблемною дитиною. Психологічні перспективи, 2019. С. 205.
19. Музичук О.О. Казка як засіб розвитку особистісних цінностей молодших школярів / О.О. Музичук // Проблеми сучасної психології. 2012. № 17. С. 22-35
20. Ніколаєва І. С. Методологічні та методичні основи побудови тренінгу корекції деструктивної агресивності. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 460 с.
21. Ніколаєва І. С. Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. С. 444.
22. Основи психодіагностики. Навчальний посібник. К.: Главник, 2006. 144 с.
23. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. Київ:Академвидав, 2008. 456 с.
24. Садова І. Казкотерапія – сучасний метод роботи з дітьми, які мають особливі потреби. Актуальні питання гуманітарних наук, 2015. С. 293.

25. Свиридова Є.В. Чарівні казки та прийоми їх аналізу на уроках літературного читання // Поч. школа. 2004. № 6.
26. Ситник А.А. Подолання агресії та тривоги у дітей за допомогою казкотерапії : матеріали IV Міжнародної наук.-практ. конф. [*«Innovative Development of Science, Technology and Education»*], (м. Ванкувер, Канада 18–20 січня 2024 р.). Vancouver, Canada : Perfect Publishing, 2024. С. 435-443. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovatedevelopment-of-science-technology-and-education-18-20-01-2024-vankuver-kanadaarhiv/>.
27. Скляренко О. М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Скляренко Оксана Миколаївна. Київ, 2005. 20 с.
28. Стрілецька К. А. Казкотерапія як метод формування моральних якостей молодших школярів. Інноватика у вихованні. 2016. Вип. 3. С. 295.
29. Терлецька Л.Г. Вікова психологія і психодіагностика: підручник Київ: Видавничий Дім «Слово» 2013. 608 с. 58.
30. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
31. Фрадинська А. П. Казкотерапія, як засіб психокорекції емоційної сфери молодших школярів. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015. № 10. С. 66-68.
32. Хотенчан Н.М. Дитячі страхи. Методичні рекомендації: Тернопіль, 2014. 115 с.
33. Центр психологічної підтримки і розвитку особистості. Київ. <https://monjardin.kiev.ua/education/10/skazkoterapiya.html> (дата звернення 21.10.23)
34. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник / Ю.М. Чала, А.М. Шахрайчук. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.
35. Шебанова В. І. Дослідження тривожності у дітей молодшого шкільного віку / В. І. Шебанова // Педагогіка і психологія. 2001. № 2. С. 108 - 117

36. Юдіна А.А. Вітаміни без апельсинів. Терапевтичні казки. Одеса : Астропрінт, 2015. 110 с.
37. Юдіна А.А. Вітаміни, що потрібно читати. Терапевтичні казки. Одеса : Самвидав, 2019. 98 с.
38. Юдіна А.А. Дорогою до школи. Терапевтичні казки. Київ : Ранок, 2023. 64 с.
39. Юдіна А.А. Що до мами. Терапевтичні казки для дорослих. Одеса : Самвидав, 2019. 110 с.
40. Юдіна А.А., Сапена А. Шаша. терапевтична книга для дітей переселенців. Київ : Самвидав, 2022. 54 с.
41. Ященко Л. В. Казкотерапія. Співпраця учителя, батьків і дітей : 2-й клас. Початковаосвіта. 2018. № 2. С. 13-15.
42. Cole, D. A., Peeke, L. G., Martin, J. M., Truglio, R. & Seroczynski, A. D. (1998). A longitudinal look at the relation between depression and anxiety in children and adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(3), 451-460.
43. DiMaria, L. (2014). Internalizing behaviors and depression. Retrieved 17 March 2018

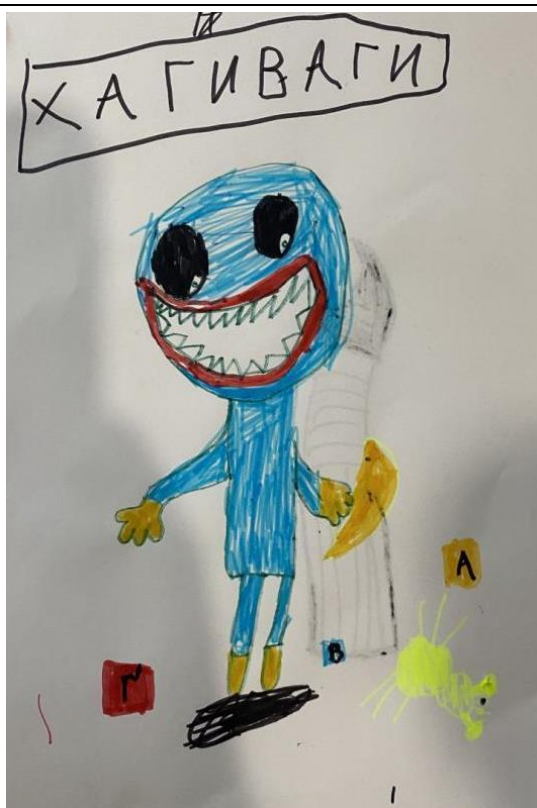
ДОДАТОК А

Результати діагностування дітей дошкільного і молодшого шкільного віку за проективною методикою «Неіснуюча тварина» на початку емпіричного дослідження:

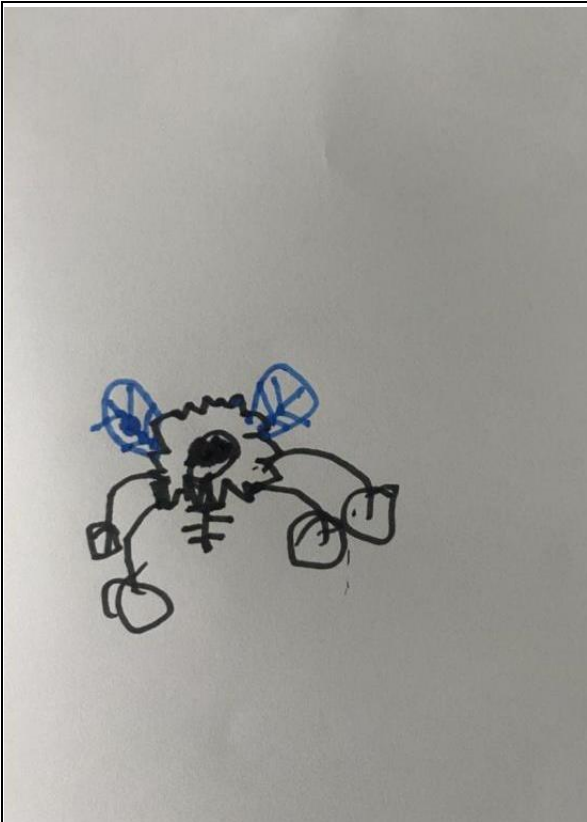

Дитина «А» - хлопчик 6 років, намалював фігуру з гострих кутів, що може символізувати схильність до агресії. Безліч складових частин малюнку та елементів говорить про потужну енергійність дитини і нестриманість. Описуючи малюнок, дитина розповіла, що голова - це череп з кришталем, який долає злих монстрів. Це може говорити про захисну реакцію і наявність страхів.

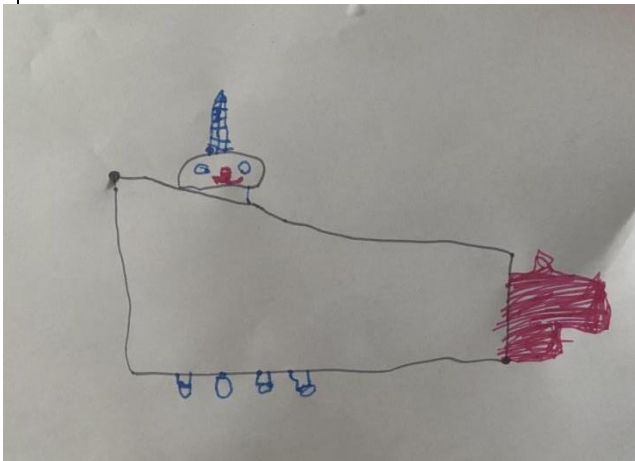
Промальовано недбало, слабко чи зовсім немає з'єднання ніг із фігурою, що говорить про відсутність самоконтролю. Візерунок на шкірі демонстративність, бажання виділитися. Потужна штриховка говорить про присутність тривоги.

Дитина «Б» - дівчинка 7 років, зобразила тварину із комп'ютерної гри, що говорить про її захоплення іграми. Вибір негативного персонажа може свідчити про потребу дитини проявитися у групі. Деталізованість малюнку може свідчити про потребу в увазі. Рот із зубами або іклами – може говорити про вербальну агресію. Не виключно, що агресія може бути захисного характеру. Очі із зачорненою райдужкою свідчить про наявність страхів у дитини. Голова, збільшена в розмірі - оцінка своєї ерудиції. Нестійка темна пляма під ногами може свідчити про потребу в опорі і стабільності. Відсутність вух у тварини свідчить про не бажання слухати і сприймати інформацію.

Дитина «В», хлопчик 6 років, зобразив маленьку відносно листа тварину, що може свідчити про невпевненість у собі. Очі із зачорненою райдужкою говорять про наявність страхів. Безліч складових частин та елементів малюнку символізують енергійність дитини. Надмірна кількість ніг може говорити про потребу в опорі. Описуючи свій малюнок дитина відмітила, що тварина у поганому настрої, їй важно пересуватися, бо на ногах важкі чоботи. Це може говорити, про складнощі адаптації дитини у соціумі, потребу в підтримці. Темні кольори малюнку можуть свідчити про пригнічений настрій дитини. На очах тварини промальовані судини, що може свідчити про невротичний стан дитини.

Дитина «Г», дівчинка 5 років, зобразила тварину у коробці, що може свідчити про невпевненість у собі і бажання сховатися. На малюнку присутні ноги тварини, що може говорити, про пошук опори. Тварина посміхається, що говорить, про гарний настрій дитини. На голові у тварини присутній ріг з гострим кінцем, що може символізувати присутність певної агресії. У правій частині малюнку є щільно зафарбована частина коробки, що говорить, про орієнтованість дитини на майбутнє і знаходження у фантазіях.

Дитина «Д», хлопчик 6 років зобразив героя комп'ютерної гри. За словами хлопчика, тварина п'є кров з голови іншої тварини, що свідчить про невротичну агресію. Тварина має одне око чорною закрашеною радужкою, що може свідчити про наявність страхів. Тварина взята у рамку, що говорить, про відчуття обмеженості і скутості, бажання сховатися. Зображені на малюнку хмари можуть свідчити про відчуття

	тривоги.
	Дитина «Е», хлопчик 6 років, намалював декілька тварин, що роз'єднані певним бар'єром. Це може говорити, про потребу у спілкуванні і певні труднощі у контактах з однолітками. У малюнку багато штрихованих ліній, що свідчить про наявність тривожності. Є гострі кути у тварин, що може свідчити про агресію. Очі закрашені, що може говорити про наявність страхів. Основним елементом тварин є голова, що свідчить, про високу оцінку своєї ерудиції. За словами хлопчика, намальовані тварини годуються повітрям, що може свідчити про інтровертність дитини.

Дитина «Ж», хлопчик 7 років намалював тварину з великою щелепою і зубами, що може символізувати вербальну агресію, вона може бути захисним механізмом. На шкірі у тварини є шипи, що також свідчить про прояви агресивності. У тварини дві великі ноги, що говорить про потребу в опорі. Ескізні лінії - прагнення контролювати свою тривогу, тримати себе в руках. Хвіст, піднятий нагору - позитивне, впевнене забарвлення до своїх дій. Тварина дивиться в ліву частину аркуша, що може говорити про її орієнтованість на минуле.

Дитина «З», дівчинка 7 років, намалювала тварину з великими вухами, що може свідчити про зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. Рот тварини відкритий з зубами, що говорить про вербальну агресію. Очі із зачорненою райдужкою свідчать про страхи.

Фігура, що складається з гострих

	кутів, - агресивність. Присутні імпульсивна штриховка, що говорить про присутність тривоги у дитини. Голова, збільшена в розмірі, - оцінка ерудиції своєї. За словами дівчинки її тварина налякана.
	Дитина «І», хлопчик 7 років намалював тварину, що має людиноподібний вигляд. Це говорить про сильну потребу у спілкуванні. Кольори малюнку свідчать, що дитину хвилюють обставини війни в Україні і вона знаходиться під інформаційним впливом. Відкритий рот із зубами символізує вербальну агресію. Очі із зачорненою райдужкою говорять про страхи. Великі вуха – зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. За словами хлопця персонаж малюнку харчується людьми, що може вказувати на негативізм і агресивність дитини. Малюнок виходить за край листа – імпульсивність, гостра тривога.

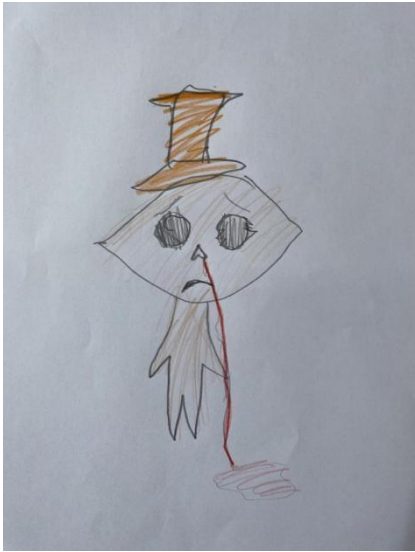

Дитина «І», хлопець 7 років, намалював тварину з двома хвостами, що схожа на персонажа з комп'ютерної гри. Це може говорити про зацікавленість грою. Малюнок зміщений вгору і вправо розташований у верхній половині листа свідчить про прагнення хлопця високих досягнень.

Недостатня кількість ніг свідчить про пасивність чи невмілість у соціальних відносинах. За словами хлопця, тварина їсть все підряд, що говорить про імпульсивність дитини. На малюнку присутні ескізні лінії - прагнення контролювати свою тривогу, тримати себе в руках.

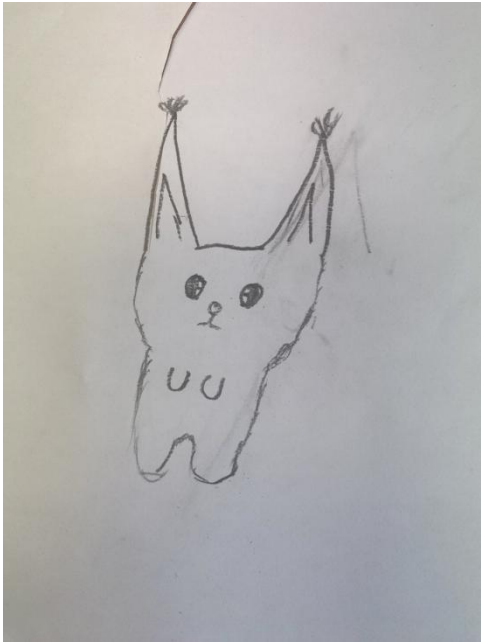

Дитина «К», дівчинка 7 років, намалювала тварину з великими вухами, що говорить про зацікавленість до інформації. У тварини є крила, що свідчить про мрійливість дитини і схильність до компенсаторного фантазування. На голові тварини гострий ріг і з рота капає кров, що говорить, про прояв агресії. За словами дитини, тварина,

	зображена на малюнку, п'є кров інших тварин. На малюнку присутні деталі, що може свідчити про потребу в увазі. На малюнку є потужна штриховка, дитина закреслила першу назву тварини, що може свідчити про тривогу.
	Дитина «Л», дівчинка 6 років, намалювала тварину із сумним виразом обличчя, що може описувати настрій дитини. Очі із зачорненою райдужкою свідчать про наявність страхів. Фігура тварини складається з гострих кутів, що свідчить про агресивність. Крім того, за словами дівчинки, тварина живиться кров'ю та органами живих істот (шлунок, мозок тощо), що може свідчити про невротичну агресію. Є потужна штриховка, що говорить про тривожний стан дитини. Голова намальованої тварини збільшена в розмірі, що говорить про оцінку дитини ерудиції своєї та оточуючих. На голові тварини є велика шляпа, що може свідчити про схильність дитини до демонстративності.

Дитина «М», дівчинка 5,5 років, намалювала дуже маленьку істоту відносно аркуша, що може свідчити про невпевненість у собі і низьку самооцінку дитини. Тварина з замальованими чорними очима, що може говорити про наявність страхів. У тварини забагато ніг, що говорить про потребу в опорі. Відсутність вух може говорити про замкнутість, небажання вступати в контакт із іншими, чути чужу думку. У тварини є крила, що свідчить про мрійливість дитини і схильність до компенсаторного фантазування. Присутня потужна штриховка, що свідчить про внутрішню тривогу.

Дитина «Н», дівчинка 7 років, намалювала тварину з великими вухами, що говорить про зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність.

Очі із зачорненою райдужкою – страху.

Голова, збільшена в розмірі, - оцінка ерудиції своєї та оточуючих.

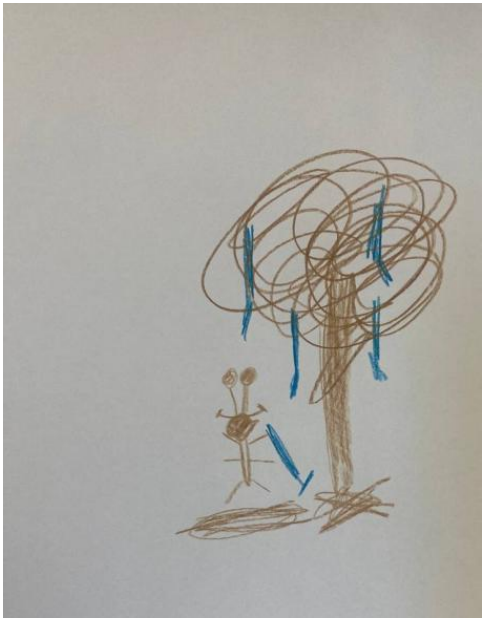
Ескізні лінії - прагнення контролювати свою тривогу, тримати себе в руках.

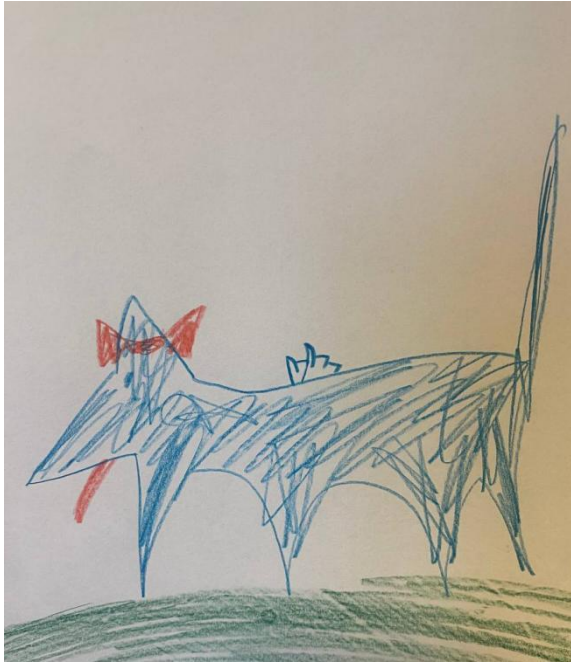

Дитина «О», хлопчик 7 років, за першою спробою дитина намалювала дуже маленьку тварину відносно аркуша, що може свідчити про низьку самооцінку. Згодом, дитина вирішила, що не зможе зобразити тварину у такому маленькому вигляді і намалювала її крупнішою. Очі тварини затемненні, що може свідчити про наявність страхів.

Колоподібна постать тварини може свідчити про скритність дитини, замкнутість, закритість свого

	внутрішнього світу. Невелика кількість складових елементів – економія енергії, астения.
	Дитина «П», дівчинка 7 років намалювала тварину з трьома головами, що може говорити про суперечливі бажання дитини, внутрішній конфлікт. Очі тварини із зачорненою райдушкою, що говорить про страхи. У тварини присутні вуха, при чому по два на кожній голові, що говорить про зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. Рот із зубами або іклами сигналізує про вербальна агресія. Безліч складових частин та елементів малюнку говорить про потужну енергійність дитини. Крила намальованої тварини можуть говорити про романтичність, мрійливість, схильність до компенсаторного фантазування. Великий хвіст тварини говорить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Надмірна кількість ніг – потреба в опорі. Товсті, великі ноги – відчуття

	своїї недостатньої вмілості у соціальних відносинах. За словами дівчинки, тварина їсть все підряд, що свідчить про імпульсивність дитини.
	Дитина «Р», хлопчик 6 років, намалював маленьку тварину відносно аркуша, малюнок хлопчик розмістив у правому нижньому куті аркуша, що може свідчити про низьку самооцінку дитини. Очі із зачорненою райдужкою, що може свідчити про наявність страхів у дитини. Ноги промальовано недбало, слабко немає з'єднання ніг із фігурою, що може вказувати про відсутність контролю. За словами хлопця, тварина мешкає у лісі, куди важко потрапити і їсть каміння. Важко досяжне місце може говорити про потребу у захисті, у деяких випадках страх агресії. Харчування неїстівними речами може свідчити про порушення спілкування.

Дитина «С», дівчинка 7 років, намалювала велику тварину. Тварина займає практично весь аркуш, що може свідчити про тривогу і стресовий стан. Очі у тварини відсутні, що може свідчити про астенію. У тварини на малюнку великі вуха – зацікавленість у інформації, у деяких випадках підозрілість, тривожність. На малюнку багато імпульсивних штрихованих ліній, що свідчить про тривожність. Сильний тиск олівця – емоційна напруженість. За словами дівчинки, тварина зайнята пошуками їжі, що може свідчити про відчуття труднощів у житті. У тварини присутні маленькі крила – романтичність, мрійливість, схильність до компенсаторного фантазування. Хвіст тварини, піднятий нагору, – позитивне ставлення до себе. Маленький червоний бантик на вусі може говорити про схильність до демонстративної поведінки, або потребу дівчинки в увазі. Гострі кути малюнку свідчать про наявність агресії.

Дитина «Т», дівчинка 6 років намалювала колоподібну тварину, що може свідчити про скритність, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу. Рот тварини відкритий, із зубами, що говорить про наявність вербальної агресії, у деяких випадках агресія може бути захисною. У тварини є подоба зачіски, що свідчить про чуттєвість дитини. Надмірна кількість ніг – потреба в опорі. Ноги промальовано недбало, слабо чи зовсім немає з'єднання ніг із фігурою, що може говорити про відсутність контролю. За словами дівчинки, тварина живе на острові і харчується повітрям. Що може говорити про інтровертність дитини.

ДОДАТОК Б.

Результати повторного діагностування дітей дошкільного і молодшого шкільного віку за проективною методикою «Неіснуюча тварина»:

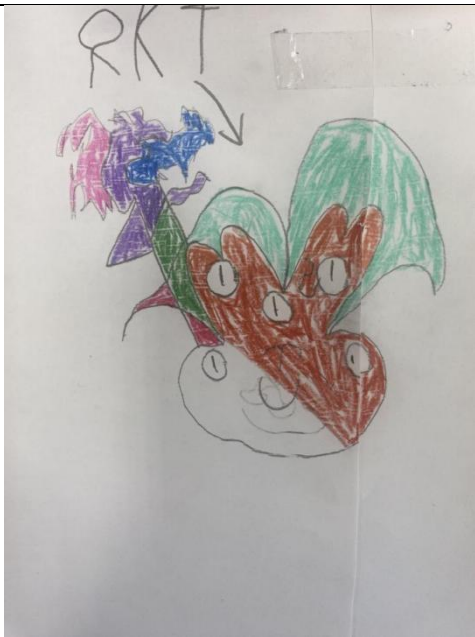

Дитина «А», хлопчик 6 років намалював тварину з крилами, що може говорити про мрійливість і схильність до компенсаторного фантазування.

На малюнку голова тварини загострена, що може свідчити про залишок агресії у дитини. Слабкі тоненькі ноги тварини свідчать про потребу в опорі. Колоподібна форма тварини може свідчити про замкнутість дитини. Тварина у гарному настрою, посміхається, що відображає настрій і стан дитини під час дослідження.

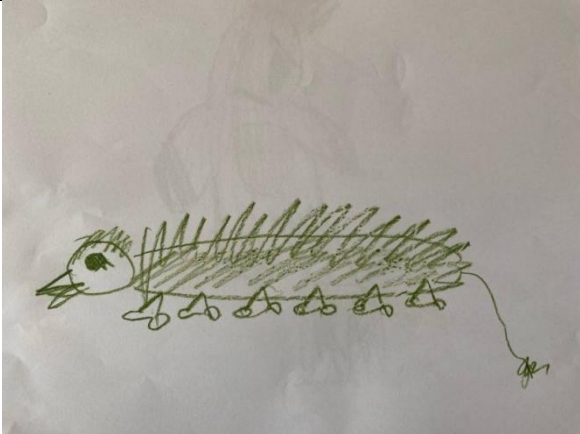
Дитина «Б», дівчинка 7 років, намалювала кото-лиса з трьома хвостами. Кількість хвостів може бути асоціацією з героєм із комп'ютерної гри, що свідчить про те, що дитина багато часу приділяє гаджетам. На тілі тварини зображене серце, і орнамент - що свідчить про демонстративну поведінку, відкритість, гарне ставлення до оточуючих. У тварини є вуха, що може говорити про відкритість дитини до отримання нової інформації і навчання. За словами дівчинки тварина живе у гарній домівці і полюбляє ходити у гості до своїх сусідів, що говорить про гарні соціальні контакти.

За словами Дитина «В», хлопчик 6 років, намалював тварину з багатьма очима, що може свідчити про потребу у соціальних контактах. У тварини присутня зачіска, що свідчить про демонстративну поведінку хлопця. Ескізні лінії малюнку свідчать про бажання контролювати тривогу і тримати себе у руках. За словами хлопчика, тварина у гарному настрої і мешкає у тропічних джунглях, що може свідчити про потребу тепла і демонстративність. Тварина хлопчика харчується ананасами. Такий опис цілком відповідає нормальному психологічному стану.

Дитина «Г», дівчинка 5 років, намалювала тварину колоподібної форми, що може свідчити про певні проблеми у спілкуванні з однолітками. У тварини присутні великі вуха і великі очі, що говорить про відкритість до комунікації і до отримання нової інформації. Хвіст тварини піднятий угору, що свідчить про гарну самооцінку хлопця. Кількість

	кольорів на малюнку (більше 3) свідчить про пошуки себе. Тварина у гарному настрої, що говорить про гарний емоційний фон дитини.
	Хлопчик «Д», хлопчик 6 років, намалював тварину з великою кількістю ніг, що може свідчити про потребу дитини в опорі. Тварина із закрашеними очима, що говорить про присутність страхів у дитини. Хвіст тварини довгий, худий і дивиться униз, що може свідчити про низьку самооцінку хлопця. Характер штриховки розповідає, що у хлопця присутня тривога. Гострий клюв може бути ознакою агресії. За словами дитини, тварина мешкає під землею і виходить назовні тільки тоді, коли всі сплять. Така розповідь може свідчити про бажання дитини сховатися від соціуму.

Дитина «Е», хлопчик 6 років намалював тварину із квадратів. На малюнку багато імпульсивних, штрихованих ліній, що свідчить про наявність тривоги. Очі тварини затемнені, що говорить про наявність страхів у хлопця. Рот з промальованими зубами, що може свідчити про наявність вербальної агресії у дитини. У тварини присутня зачіска, що може свідчити, про чуттєвість дитини. Фігура тварини складається з гострих кутів, що може говорити про агресивність дитини. За словами хлопця, тварина живе у телевізорі і їсть героїв із мультика, що може свідчити про захоплення гаджетами і проблеми у комунікації у соціумі.

Дитина «Ж», хлопчик 7 років, зобразив тварину з великими крилами, що може свідчити про схильність дитини до компенсаторного фантазування. У тварини є вуха, що говорить про відкритість дитини до нової інформації. Очі тварини затемнені, що свідчить про наявність страхів у дитини. Тварина намальована із

	гострими різками, що говорить про наявність агресії. За словами хлопця, тварина живе у туалеті і годується відходами, що може свідчити про невротичний стан дитини.
	Дитина «З», дівчинка 7 років намалювала крису-кролика. У тварини присутні великі вуха, що свідчить про бажання отримувати нову інформацію і готовність до навчання. Очі тварини затемнені, що може свідчити про наявність страхів. Ноги тварини відповідають розміру тулуба і у достатній кількості, що свідчить про відчуття опори. Хвіст фантастичної тварини дивиться вгору, що може говорити про позитивну окраску соціальним відношенням.

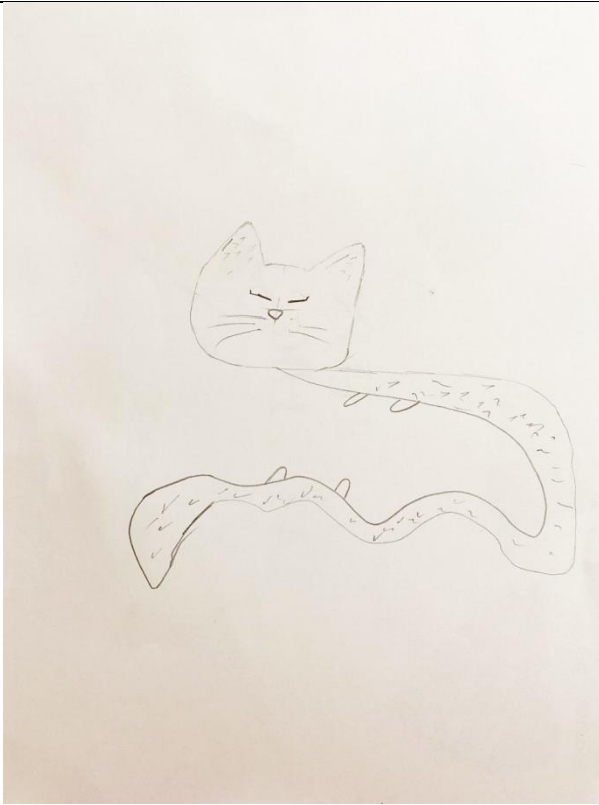

Дитина «І», хлопчик 7 років намалював фантастичного птаха. За словами хлопчика, птах захищає його собаку. Собака залишилася в Україні. Це свідчить про тугу за своєю твариною і хвилювання за нею. У птаха присутній орнамент на крилах, що свідчить про схильність дитини до демонстративної поведінки. На малюнку присутня імпульсивна штриховка, що може свідчити про наявність у дитини тривоги. Затемнені очі свідчать про наявність страхів.

Дитина «Ї», хлопчик 7 років намалював тварину квадратної форми, що може свідчити про розвинуту фантазію і креативність дитини. Хмара на малюнку може свідчити про пригнічений настрій хлопця. Візерунок на тілі тварини свідчить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Достатня кількість ніг тварини і симетрія щодо тулуба свідчить про наявність опори. Хвіст тварини дивиться вниз, що може свідчити про занижену самооцінку. За

	словами дитини, тварина годується дощем, що може свідчити про проблеми у комунікації з іншими.
	Дитина «К», дівчинка 7 років, намалювала тварину з довгою шією. Довга шія говорить про високий контроль дитини над собою. Наявність вух у тварини свідчить, що дівчинка відкрита до нової інформації. На малюнку у тварини достатня кількість ніг, ноги симетричні відносно фігури, це говорить про наявність опори в житті дівчинки. Затемнені очі тварини можуть свідчити про наявність страхів у дитини. Маленький і тоненький хвіст говорить про невпевненість у собі. Малюнок спокійний, не містить гострих і різких кутів, що говорить про гарний емоційний фон дівчинки. За словами дитини, тварина живе в її дитячій кімнаті і харчується повідомленнями від друзів. Це свідчить, що дитина сумує за друзями і потребує спілкування.

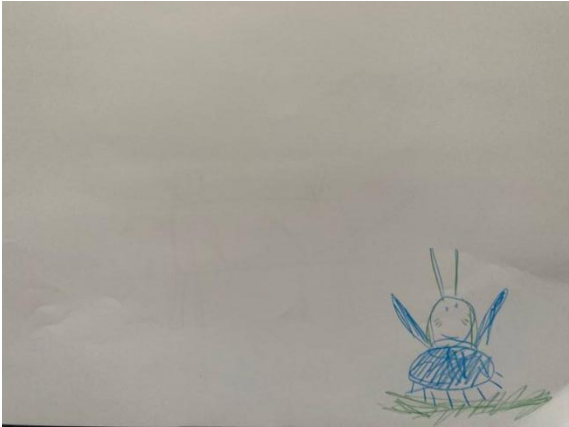
Дитина «Л», дівчинка 6 років намалювала Кото-дракона. Велика голова тварини свідчить про гарну оцінку своїх інтелектуальних можливостей. Присутні вуха, що говорить про готовність дитини сприймати нову інформацію і навчатися. Відсутність рота у тварини може свідчити про не бажання говорити про свої потреби, закриті очі у тварини можуть говорити про бажання не помічати певні обставини. Великий, довгий хвіст тварини говорить, що дитина задоволена собою. Ноги тварини маленькі, що свідчить про потребу в опорі. За словами дівчинки, тварина вміє літати, живе на хмаринці і годується снігом, що говорить про фантазію дитини і її гарний емоційний фон.

Дитина «М», дівчинка 5,5 років намалювала тварину з великою кількістю ніг, що може свідчити про потребу в опорі. Очі тварини закрашені, що може свідчити про наявність страхів. Тварина на малюнку у гарному настрої. За словами дівчинки, тварина живе у її дитячій кімнаті і годується смаженою картоплею. Таке описання свідчить про здоровий емоційний фон дитини.

Дитина «Н», дівчинка 7 років намалювала тварину з великими крилами, що може говорити про мрійливість дівчинки, або наявність компенсаторного фантазування, хвіст тварини дивиться угору, що говорить про гарну самооцінку дівчинки і задоволення собою і своїми діями. У тварини намальовані великі вуха, що говорить про відкритість дитини до прийняття нової інформації. За словами дівчинки тварина живе у замку, годується сушами і любить грати у хованки. Така розповідь говорить про позитивний емоційний фон дитини.

	Дитина «О», хлопчик 7 років намалювала маленьку відносно аркуша паперу тварину, що може свідчити про невпевненість у собі. У тварини багато ніжок і заштрихована земля, де тварина стоїть, що говорить про потребу дитині в опорі. Тварина посміхається, що може сказати про гарний настрій дитини. За словами хлопця, тварина любить танцювати і годується апельсиновим желе, що говорить про увагу до деталей дитини і гарний емоційний фон.
	Дитина «П», дівчинка 7 років намалювала единорога. Довгий пишний хвіст тварини говорить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Очі единорога прикриті, це може свідчити про бажання дівчинки не помічати певні обставини. Единоріг знаходиться поряд з жінкою, яка тримає тварину за поводок, що може свідчити про надмірний контроль дорослих. У тварини

	присутні вуха, що говорить, що дитина відкрита до інформації. Тварина має достатню кількість ніг. Ноги симетричні відносно тіла, що говорить, що у дитини є відчуття опори і впевненості. На малюнку багато імпульсивної штриховки, що свідчить про наявність тривоги у дитини.
	Дитина «Р», хлопчик 6 років намалювала тварину з довгою шиєю, що свідчить впевненість у собі і гарний контроль над собою. Тварина має багато очей, що може сказати про зацікавленість дитини до світу, її відкритість. На очах промальовані вії, що підкреслює полове приналежність тварини і говорить про схильність дитини до демонстративної поведінки. Хвіст тварини дивиться вгору, що говорить про гарну самооцінку дівчинки. За словами дитини, тварина живе в джунглях і годується бананами, що свідчить про гарний емоційний фон хлопчика.

Дитина «С», дівчинка 7 років намалювала тварину з надмірною кількістю ніг, що може говорити про потребу в опорі. Погода на малюнку відображає гарний настрій дитини, деталізація малюнка говорить про увагу дівчинки до деталей. У тварини є крила, що може свідчити про схильність дитини до компенсаторного фантазування. Штриховка малюнку спокійна та врівноважена, що говорить про врівноважений емоційний фон дитини.

Дитина «Т», дівчинка 6 років намалювала кото-единорога. На малюнку у тварини присутня зачіска, що може гворити про схильність до демонстративної поведінки дитини. Використання кольорів відображає позитивний настрій дитини. Великі очі можуть говорити відкритість до світу та цікавість. Великі вуха тварини говорять про відкритість до навчання і нової інформації. Рівень симетрії та організації малюнка може відображати рівень розвитку моторики та здатність до

	планування. Використання простору на аркуші паперу та говорить, що дитина відчуває себе безпечно та захищено.
--	---